

Beate Katrine Sørensen

”En neve ull”

**NORD-NORGES ÅNDSSVAKEHJEM, HISTORIEN OM
HVORDAN OG HVORFOR TRASTAD GÅRD BLE TIL**

Det teologiske Menighetsfakultet, master i diakoni AVH 501

Våren 2010

Veileder førsteamanuensis Kristin Norseth

Forsidebilde: Beate K Sørensen

Overfor på denne siden er logoen til Trastad gård, Nord-Norges åndssvakehjem, Lutherrosa. Fotografiene er hentet fra publiserte dokumenter, eller er tatt av Beate Katrine Sørensen på Trastad samlinger sommeren 2009.

Takk til Nord-Norsk Diakonistiftelse, Tromsø menighetskontor, statsarkivet i Tromsø.

Jeg vil takke venner og familie som har støttet og hjulpet meg i prosessen med skrivingen av oppgaven.

En stor takk går til veileder Kristin Norseth for god og sikker guiding gjennom prosessen med skrivingen.

En stor takk for korrekturlesing til Ann-Kristin Hanssen, Heidi Johanne Iversen og Birgit N Lopacki, Arne Reitan for PC- og programvarehjelp og støtte, og Ulrich Rau for oppmuntring og støtte.

Innhold	Side
1 INNLEDNING	5
1.1 BAKGRUNN, MOTIVASJON OG PROBLEMSTILING	5
1.2 DISPOSISJON.....	6
1.3 AVGRENSNING.....	6
1.4 METODE.....	6
1.5 KILDER OG LITTERATUR.....	7
1.6 BEGREPSBRUK.....	7
2 ÅNDSSVAKEOMSORG I DET MODERNE NORGE	9
2.1 DE FØRSTE SKOLENE OG ABNORMSKOLELOVEN	10
2.2 EMMA HJORTH	16
2.3 STATEN OVERTAR, LOVER STATLIG DRIFT AV ÅNDSSVAKEHJEM.....	18
2.4 KRIGSÅRENE	22
2.5 ETTERKRIGSTIDENS OPPVEKKER, SENTRALINSTITUSJONENES STORHETSTID	25
2.6 FRA STORE INSTITUSJONER TIL HVPU-REFORMEN	29
2.7 TRASTAD GÅRD - EN DEL AV UTVIKLINGEN	32
3 FRA IDE TIL OPPBYGGING AV INSTITUSJONEN.....	34
3.1 KLÆBU-REISEN.....	34
3.2 INITIATIVTAKEREN MARGARETHE WIIG	35
3.3 NYTT INITIATIV - BISPEDØMMET TAR UTFORDRINGEN.....	40
3.4 EN NEVE ULL!.....	46
3.5 BELIGGENHET, KJØP AV GÅRD OG REISINGEN AV HJEMMET.....	51
3.6 UTBYGGING.....	52
3.7 HJERTELAG – SAMFUNNSSAK	59

4	HVERDAGSLIV PÅ TRASTAD.....	60
4.1	KRISTENT MENNESKESYN, KRISTENT ANSVAR.....	60
4.2	BESTYRER JOHANNES GILLEBERG.....	67
4.3	GILLEBERGS OPPDAGELSE.....	69
4.4	FORMINGSLÆRERINNE SIGVOR RIKSHEIM.....	71
4.5	HVERDAGSLIV PÅ INSTITUSJONEN	75
4.6	TRASTAD, LOKALSAMFUNNET OG LITT TIL.....	78
5	KONKLUSJON.....	81
	VEDLEGG	84
	VEDLEGG 1. HISTORISK INNSPIL VED TRASTAD`S 25-ÅRS JUBILEUM	84
	VEDLEGG 2. STATUTTENE FOR TRASTAD	85
	VEDLEGG 3. TRE HISTORIER FRA TRASTAD	87
	FORKORTELSER	90
	LITTERATURLISTE.....	91
	ARKIV OG UTRYKTE KILDER	91
	OFFENTLIGE ARKIV: STATSARKIVET TROMSØ, PRIVAT ARKIV (PA) NR. 85, TRASTAD GÅRD: 91	
	MUNTLIGE KILDER:	92
	LITTERATUR OG TRYKTE KILDER:	92
	DIGITALE KILDER.....	93

1 Innledning

1.1 Bakgrunn, motivasjon og problemstilling

Omsorgen for de svake i samfunnet har vært diakoniens anliggende helt fra oldkirken. Og den har endret karakter etter hvor behovene for ekstra omsorgsinnsats har vært sterkest til stede. Bibelen sier at man skal ta seg ekstra godt av enker og farløse. Dette gjør det offentlige i dag.

I Norge i moderne tid har diakonien hatt forskjellige ”kampsaker”, blant annet fattigforpleining og åndssvakeomsorgen. Denne oppgaven handler om et lite stykke åndssvakeomsorgshistorie, *Nord-Norges åndssvakehjem Trastad gård*. Dette var en privat diakonal institusjon, eid av *Nord-Norsk diakonistiftelse*. Min motivasjon for å skrive om denne institusjonen var et besøk på Trastad samlinger, mens jeg jobbet som diakonpraktikant i Sandtorg menighet i Harstad. Også praksisen jeg hadde i Lørenskog i en kommunal bolig for psykisk utviklingshemmede som Lørenskog menighet hadde et godt samarbeid med, og temaundervisning på med spesialprest Tor Ivar Torgauten om utviklingshemmedes rett til et åndelig liv motiverte meg i valget av oppgaven.

Dette var de tingene som gjorde at jeg valgte å bruke denne oppgaven til å se nærmere på omsorgen for psykisk utviklingshemmede, og da spesielt institusjonen Trastad gård. Siden jeg er fra Nord-Norge, har jeg alltid visst om Trastad, men ikke noe om hvordan denne institusjonen ble til. Heller ikke har jeg visst at den er reist av innsamlede midler gitt av befolkningen i nord, eller at kristenfolket hadde en spesiell rolle for institusjonens fremvekst. Dette syntes jeg det ville være spennende å finne mer ut av.

PROBLEMSTILLING

Hvorfor ble Nord-Norges Åndssvake hjem Trastad gård starta, og hvordan prega den kristne forankringen institusjonen det først tiåret?

Problemstillingen reiser flere spørsmål som må belyses for å løse oppgaven, blant annet disse:

Hvem var aktørene og stod bak tiltaket? Hvordan skaffet man midler? Hvem samarbeidet man med? Hva tenkte man om virksomheten og driften av institusjonen, og hvem stod sentralt i utviklingen av Trastad det første tiåret?

1.2 Disposisjon

For å forstå historien til Trastad er det viktig å belyse utviklingen innen åndssvakeomsorgen i Norge. I kapittel 2 trekker jeg opp de historiske linjene fra 1800-tallet frem til begynnelsen av 1950-tallet. Kapittel 3 handler om hvordan Trastad ble en realitet. Her ligger fokuset på initiativtakeren, prestefruen Margarethe Wiig, og prosessen i bispedømmerådene som tok på seg ansvaret for reisingen av hjemmet og ikke minst innsamlingen av midler til byggingen samt selve byggeprosessen. I kapittel 4 belyser jeg den kristne forankringene og noen konsekvenser av det. Her trekker jeg spesielt frem to av institusjonens viktigste aktører det første tiåret, bestyrer Johannes Gilleberg og formingslærerinnen Sigvor Riksheim. Disse hadde stor betydning for utviklingen av institusjonen og da spesielt skolen. De var også personer som fikk betydning for hvordan utviklingen av omsorgen for psykisk utviklingshemmede utviklet seg her til lands. I konklusjonen forsøker jeg å trekke linjer og sammenfatte det jeg har funnet. Jeg har også tatt med noen vedlegg, dette for å få frem noe mer av hvordan det var på institusjonen det tiåret jeg har konsentrert oppgaven om.

1.3 Avgrensning

Det ville blitt for omfattende å følge hele Trastads historie i en oppgave av dette formatet. Jeg starter i 1937 fra Margarethe Wiig fikk ideen om et åndssvakehjem i Nord-Norge og fram til institusjonen var godt etablert i 1964. Når det gjelder virksomheten på Trastad, har jeg valgt å avgrense oppgaven til tiåret 1954-1964, som var tiåret da de viktigste rammene ble lagt.

1.4 Metode

Jeg har brukt vanlige historiske metoder. Jeg har samlet og arbeidet med ulike typer kildemateriale og sekundærlitteratur og skrevet det jeg har funnet sammen ut fra en

bestemt problemstilling til en historie. Jeg har vært spesielt opptatt av aktørene i denne historien. I det vanlige livet spiller enkeltmennesker viktige roller og kan være med på å påvirke historien. Og det viser seg at for *Nord-Norges åndssvakehjem Trastad gård* har enkeltmennesker spilt en viktig rolle. Disse enkeltmenneskene har utløst noe og satt i gang noe som har fått betydning for samfunnet. Jeg har derfor skrevet små biografier skisser om sentrale aktører som Margarethe Wiig, Johannes Gilleberg og Sigvor Riksheim. For å forstå dem og deres handlingsrom må man vite noe både om dem og det nettverket de var en del av. Den store historien består også av mange små historier.

1.5 Kilder og litteratur

Det er ikke skrevet mange bøker eller artikler om *Nord-Norges åndssvakehjem Trastad gård*. I denne oppgaven har jeg brukt det jeg har funnet av litteratur, blant annet Arne-Johan Johansens bok *Nord-Norges Åndssvakehjem Trastad gård* og artikler fra bøker og tidsskrifter som tar med noe om denne institusjonen. I tillegg har Trastad selv produsert en god del informasjonsbrosjyrer og jubileumshefter. Noe av stoffet i disse brosjyrene og jubileumskriftene er ganske selvrosende og må leses med kritiske øyne. I statsarkivet i Tromsø der arkivet til Trastad befinner seg, har jeg lett og funnet mye av det mest relevante stoffet til oppgaven som protokoller, møtereferater, brev og taler som ble til i prosessen med oppstarten av Trastad. Når det gjelder åndssvakeomsorgens historie generelt, har jeg for det meste brukt Halvor Fjermeros to bøker *Om hundre år er allting glemt? Emma Hjorths Hjems Historie 1898-1998* og *Åndssvak! Et bidrag til sentralinstitusjonens og åndssvakeomsorgs historie*. Videre har jeg brukt nettsider om temaet. Jeg har også benyttet muntlige kilder og har snakket med Ann Mari Rothli som arbeidet som sykepleier på Trastad fra 1962 til 1968, og nåværende leder av Nord-Norsk Diakonistiftelse Kjeld Ingebrigtsen.

1.6 Begrepsbruk

Jeg har etter nøye vurdering valgt for det meste å bruke begrepet "åndssvake" i oppgaven. Grunnen er at det var dette begrepet som var den offisielle betegnelsen da Trastad ble startet på 1950-tallet og som brukes i kildematerialet. Begrepet brukes ikke i dag på denne gruppen mennesker og regnes som et nedsettende og stigmatiserende begrep. Derfor var

jeg i tvil om denne avgjørelsen var riktig. I dag er det ”utviklingshemmede” som er det offisielle begrepet. Men også dette føler noen seg støtt av og foretrekker uttrykket ”personer med bistandsbehov”. Jeg bruker også betegnelsen ”psykisk utviklingshemmede” i de delene av oppgaven der det tidsmessige er riktig begrepsbruk. Når jeg skal benevne dem som bodde på institusjonene, bruker jeg for variasjonens skyld litt forskjellige begreper som barn, pasienter og beboere. De første årene var det bare barn på Trastad, men etter hvert kom det også ungdommer og voksne til institusjonen.

2 Åndssvakeomsorg i det moderne Norge

Åndssvakeomsorgen i Norge kom sent i gang sammenlignet med nabolandene og andre land vi liker å sammenligne oss med. Det var privat forpleining som var det mest vanlige. Legd-systemet utgjorde lenge det eneste alternativet til omsorgen fra egen familie, og dette varte til langt ut på 1960-tallet.

Den gang var ikke Norge et velferdssamfunn slik som vi kjenner det i dag. Tidligere var det slik at de som fikk barn som var åndssvake eller som ble det av sykdom i barndommen, sjelden kunne gi disse barna gode oppvekstvilkår.

Det var også forbundet med skam å få barn som ikke var normale. Ofte ble barna gjemt bort på kammers, loft, kjellere, uthus osv.

Da de som startet opp *Nord-Norges åndssvakehjem, Trastad gård*, sa de skulle rydde landsdelen fra loft og kjellere for åndssvake, var det fordi disse menneskene ofte var gjemt bort for offentligheten.¹ Åndssvakeomsorgen i Norge var lenge preget av at familien fikk klare seg så best de kunne. Hvis de ikke klarte å forsørge den åndssvake ble vedkommende sendt på legd² eller i privat pleie.

Den første loven om dette kom i 1881. Få eller ingen politiske beslutninger ble tatt. De beslutningene som ble fattet tok det lang tid å jobbe frem og i noen fall enda lengre tid å få iverksatt. Et unntak er abnormskoleloven som kom i 1881.³ Frem til loven ble vedtatt var det en politisk debatt om åndssvakeomsorgen, men etter at loven trådte i kraft ble det stille.

¹ Møteprotokoll PA 85, B 23

² Legdsystemet var det første sosialvesen i Norge. I følge caplex ” **legd**, gammel ordning som gikk ut på at flere nabogårder var ansvarlige for å fylle sentrale samfunnsoppgaver, f.eks. å stille og utruste soldater, underholde fattiglemmer el. betale ekstraskatter”, caplex.no.

³ Fjermeros 2009, s 61

Det ble et vakuum i den politiske debatten om hvordan man skulle fortsette utviklingen for å forbedre situasjonen også for de som ikke var opplæringsdyktig etter abnormskoleloven.⁴ Institusjonene i Norge har i stor grad vært startet på privat initiativ, og noen av institusjonene har siden blitt overtatt av staten.

Den første institusjonen var ikke noe unntak. Frem til etter andre verdenskrig var det bare to åndssvake-institusjoner i Norge: *Fru Hjorths pleiehjem* i Bærum og *Klæbu Pleie- og Arbeidshjem* på Klæbu. Disse institusjonene fikk etter hvert rykte for å være overfylte og dårlige.

I forhold til land vi vanligvis sammenligner oss med, var Norge sent ute med å ta ansvar for denne gruppen mennesker. Det var mange ildsjeler som stod på for å fremme de åndssvake barnas sak. Disse sto på for å få i gang tiltak som institusjoner og skoler siden staten var så unnvikende med å ta ansvar for dette. Senere kom politikerne og staten inn i bildet og overtok mye av ansvaret.

Det er en lang og omfattende utviklingen fra legd-systemet via de store sentralinstitusjonene og frem til i dag. Nå bor de utviklingshemmede i hjemkommunene i egen leilighet, og ofte i små bofelleskap. Jeg kommer til å gå mest inn på de første delene av tidsepoken, fordi det er her opprettelsen av *Nord-Norges Åndssvakehjem, Trastad gård*, hører hjemme.

2.1 De første skolene og Abnormskoleloven

Allerede før Abnormskoleloven kom i 1881, var det startet noen skoler for barn med utviklingsmuligheter. Ofte hadde barna mulighet for å bo på skolen. Men det var ikke noen offentlig politikk for å bedre tilværelsen for de som ble erklært for opplæringsudyktige.

⁴ Fjermeros 2009, s 61

Fjermeros⁵ oppsummerer det på denne måten: ”Denne loven var svært progressiv og tidlig ute med å stille krav til spesialopplæring, sett i et internasjonalt lys. Men det gjorde samtidig at de som ikke kunne ta imot skolelærdom i vanlig forstand, ble skjøvet ut i mørket.”⁶ Abnormskoleloven kom i kjølvannet av de store endringene i skoleverket her i landet. Man hadde lenge sett behovet for å differensiere undervisningen.

Den første skolen for døve ble etablert allerede i 1825 i Trondheim av Andreas C. Møller (1796-1874). Han var selv døv og hadde vært elev på Castberg i København. Den neste døveskolen ble startet i Kristiania i 1848 av Fredrik G. Balchen (1815- 1899) etter mønster fra Hills metodikk. De som startet disse skolen hadde hver sin metodikk for hvordan man skulle undervise døve barn. Den ene metoden gikk ut på å lære barna tegnspråk og den andre var den såkalte oralmetoden.⁷

En blindeskole ble etablert i Kristiania i 1861 med Bernhard Roggen (1825-1867) som leder. I 1874 åpnet ettermiddagsskole for ”aandelig abnorme børn” i Kristiania i regi av tidligere døveskolelærer Hans Hansen (1830-1912) og Johan Anton Lippestad (1844-1913).⁸

Drammen kommune var først ut i hele Europa med å starte en permanent hjelpeklasse for ”forsømte og forsømmelige barn”.⁹

Som nevnt tidligere fikk vi i 1881 Abnormskoleloven, og særskilte skoler for døve, blinde og åndssvake. I 1896 fikk vi ”vergeloven” som var den første av sitt slag i verden. Motivet til disse to lovene var det samme, ut i fra det en finner i stortingsdokumentene. Der ble det pekt på at det var en rettighet for alle barn å gå på skole: ”Meget mere maa det vistnok

⁵ Halvor Fjermeros (1951) er utdannet vernepleier og jobbet på Emma Hjorths hjem på 1970-tallet. Han har jobbet som journalist i *Klassekampen* i en årrekke. Han jobber i dag som kulturarbeider ved Bredalsholmen Dokk- og fartøyvernsenter i Kristiansand.

⁶ Fjermeros 2009, s 64

⁷ Befring 2008, s 81

⁸ Befring 2008, s 81

⁹ Befring 2008, s 81

erkjendes, at de abnorme Børn endog i høiere Grad end de normale tiltrænger samfundets omsorg” (Ot.prp. nr. 2, 1876:6).¹⁰

Vergeloven la stor vekt på pedagogikken. Det lå en opplæringsoptimisme bak begge lovene. Abnormskoleloven ble avløst av en ny lov i 1912: ”Lov om døve, blinde og åndssvake barns undervisning og om pleie- og arbeidshjem for ikke dannelsesdyktige åndssvake”. Det var to særlige grunner som lå bak ønsket om å endre loven fra 1881. Det ene var behovet for å endre finansieringen av skolegangen til ”abnormebarna”. Den andre grunnen var ønsket om å få kontroll med private og offentlige pleie- og arbeidshjem for ”ikke dannelsesdyktige” (Ot.prp. nr. 22, 1915). Leger ble utnevnt som sakkyndige for å avgjøre om barna skulle få opplæring.¹¹

Norge var sen med å starte all annen omsorg for de som ikke ble regnet som normale, men på skolefeltet var vi altså tidlig ute. Det var generelt mye som skjedde i skolesystemet i Norge på denne tiden. Fram til 1739 var det bare private skoler, det vil si at det var bare overklassebarna som fikk noe opplæring i skolefag. Det skjedde en endring med innføringen av allmenn konfirmasjon, da ble det nødvendig for alle å kunne lese.

Konfirmasjonsloven kom i 1736. Før reformasjonen var det vanlig med konfirmasjon siden den var regnet som et sakrament. Etter reformasjonen falt denne ordningen bort, men man fortsatte likevel med konfirmasjon noen steder i landet.¹² I 1736 kom det en ny lov om konfirmasjon. Denne loven var den viktigste statspietistiske religionsloven som Norge innførte på 1700-tallet, og den var forløperen til de nye skoleforordninger som kom i dette århundret. Denne loven hadde til hensikt å gi ungdommene en bedre innføring i kristendommen og førte med seg allmueskolelovverket.¹³

¹⁰ Befring 2008, s 82

¹¹ Befring 2008, s 82

¹² Oftestad 2005, s 157

¹³ Oftestad 2005, s 160-162

Allmueskolen ble innført i 1739. Det ble i den forbindelse bestemt at alle barn på landet skulle gå på skole og lære kristendomskunnskap og lesing. Barna skulle gå på skole fra de var sju år og til konfirmasjonen. Allmueskoleloven ble revidert og slått fast på nytt i 1827. Det ble i denne forbindelsen gjort en undersøkelse av hvor mange av barna som gikk på allmueskolene. Resultatet viste en overraskende stor dekning.¹⁴

Det var bare barn av embetsmenn og barna til enkelte rike bønder som ikke gikk i allmueskolene. Det var et skille mellom skoler på landet og i byen. I byene var det frem til 1848 behovsprøvet hvem som fikk plass på allmueskolene. Noen av barna var i en så god stilling at de ikke hadde behov eller krav på offentlig støtte til skolegang. Denne behovsprøvingen ble opphevet i 1848, og byallmueskolene ble åpnet for alle barn.¹⁵

Det var mye som skjedde på skolefronten fra 1850-årene og utover. Det ble blant annet vanlig med kjønnsdelte klasser i byene. Dette ser vi også i abnormskolene.¹⁶ Utover på 1860- og 1870-årene ble det diskutert mye om hvordan skolene skulle være.

Folkeskoleprogrammet lå i emning her. Det som kjennetegner folkeskolen er at alle barna hadde rett til å gå på samme skole. Det ble diskutert og fundert på hvordan man skulle få en folkeskole som også de bedrestilte ville sende sine barn til. En av forutsetningene var at denne skolen ga grunnlag til å begynne på høyere utdanning. Hartvig Nissen (1815-1874) la i 1850-årene frem et forslag til en ny byskoleordning. Han regnet med at man kunne ha en felles skolestart for alle barna og at man i ca tiårsalderen delte dem etter om de skulle gå på høyere skole eller ikke. I 1869 ble den høyere skole etablert. Denne ordningen gikk ut på at man fikk seksårig middelskole og treårig gymnas.¹⁷

Etter denne endringen ble det et enda sterkere ønske og krav om at allmueskolen skulle bli en folkeskole for alle. I 1889 var endelig tiden kommet for å få en ny skolelov som gjorde

¹⁴ Dokka 1988, s 26 ff

¹⁵ Hagemann 1992, s 13

¹⁶ Hagemann 1992, s 13 og Fjermeros 2009, s 61

¹⁷ Dokka 1988, s 69-71

at folkeskolen ble innført både i byen og på landet. Alle folkeskolene ga grunnlag til å gå på de høyere skolene som landet hadde å tilby.

Johan Sverdrup (1816-1892) dannet den første parlamentariske regjeringen i 1884.¹⁸ Venstre hadde lenge kjempet for nye lover om folkeskolen. Sverdrup var ikke sen med å få i gang en skolekommisjon som skulle jobbe frem de nye lovene for folkeskolen. Kommisjonen var ferdig med sin innstilling i 1887: ”Lover om folkeskolen i byene og på landet”. Men på grunn av mye uroligheter i partiet tok det to år før kommisjonens innstilling ble vedtatt i 1889.¹⁹

Denne nye loven var ment å gjelde både i byene og på landet, og man vil heve landsskolene opp til samme nivå som byskolene var på. Det ble likevel to lover; en for byskolene og en for landsskolene på grunn av praktiske hensyn. En annen endring som skjedde etter den nye loven var at kirka ikke lenger hadde ”enerett” på opplæringen i skolen. Den ble nå begrenset til kristendomsopplæringen. Skolen skulle være en borgerskole og ikke et kirkelig ansvar. Det ble opprettet lokalt styre for skolene, et skolestyre. Alle som var med i disse styrene måtte være medlem av Den Norske Kirke.²⁰ Folkeskoleloven av 1889 var nesten ikke tatt i bruk før revideringene og endringen av den begynte. Frem til den nye folkeskoleloven kom i 1939 var det i alt 22 lovendringer i landskolene og 17 endringer i loven for byskolene. Frem til 1920-tallet pågikk det et nesten sammenhengende lovendringsarbeid for å forbedre folkeskolen.²¹ Staten jobbet samtidig med å få til at skolene ble en mer enhetlig skole, altså en enhetskole. Alle skulle ha lik undervisning uansett hvor man bodde i landet.²² ”Å skape en ”enhetskole” var ensbetydende med at gjøre folkeskolen til den eneste skolen for alle barn ”som staar paa de alderstrinn denne skolen omfatter og at fjerne konkurranseforholdet mellom folkeskolen og middelskolen.” Dette var en av definisjonene og argumentene for å skape en enhetskole.

¹⁸ Dokka 1988, s 69-71

¹⁹ Dokka 1988, s 78

²⁰ Dokka 1988, s 77-78

²¹ Dokka 1988, s 90

²² Dokka 1988, s 115

Det gjorde Stortinget med loven av 1939.²³ Utviklingen i skolen fortsatte som vi vet. Spesialskolene hadde sine lovendringer i takt med de som skjedde i folkeskolen. Med HVPU-reformen ble alle spesialskolene lagt ned. Barn med spesielle behov skulle integreres i den vanlige skolen.

Johan Anton Lippestad (1844-1913) og Hans Hansen startet den første skolen for åndssvake barn; ”eftermiddagsskole for abnorme børn” i Kristiania i 1874. De drev skolen sammen frem til 1878 da de skilte lag og startet hver sin skole. Johan Anton Lippestad flyttet med skolens jenter til gården Thorshaug i Asker. Han var bestyrer på skolen til staten overtok driften av den og alle andre åndssvakeskoler i 1892. Fra 1899 overtok staten også driften av internatene som var i tilknytning til disse skolene. Etter at staten hadde overtatt skolen til Johan Anton Lippestad, ble han statens direktør for abnormskolene. Han er blitt stående, ikke bare som åndssvakeskolepioner, men også som spesialpedagogikkens pioner her i landet.²⁴

Hans søster Emma Lippestad (1858-1921) begynte sin lærerinnegjering i 1879 ved Thorshaug institutt for åndssvake piker. Emma Lippestad jobbet som lærerinne ved Thorshaug skole for åndssvake fra 1897 til 1903. Hun tok lærerinneprøven i 1879, før lærerseminaret var åpnet for kvinnelige studenter. Det vil si at hun tok denne utdanningen privat. Dette viser at hun var en sterk og driftig kvinne som jobbet målrettet og systematisk frem mot sine mål. Hun var flere ganger på studieturer i Europa og over til USA der hun studerte sentralinstitusjoner. Dette kan tyde på at hun ville skape en institusjon her i landet som var på høyde med de mest moderne i verden.²⁵ Gjennom sin tid som lærer på pikeskolen til broren, så hun de barna som falt mellom to stoler; de som det ikke fantes noe tilbud til her i landet enda. Dette var nok grunnen til at da hun giftet seg med arkitekten Ingvar M.O. Hjorth i 1890, hadde hun bestemt seg for å starte en institusjon for de barna som ikke kom inn under abnormskolene. Hun hadde sett hvor mye de led.²⁶ Ingvar M. O.

²³ Dokka 1988, s 115 ff

²⁴ Fjermeros 2009, s 61

²⁵ Fjermeros 2009, s 63-64

²⁶ Fjermeros 2009, s 61-62

Hjorth var arkitekt og ledet utbyggingsarbeidet ved Thorshaug skole. Emma var ikke den eneste av søsknene som jobbet på skolen, de gjorde alle det. Skolen kan vel nesten kalles en familiebedrift.²⁷

2.2 Emma Hjorth

Fru Hjorths pleie- og arbeidshjem for åndssvake var den første institusjonen i Norge for åndssvake barn. Den ble startet av pioneren Fru Emma Lippestad Hjorth (1858-1921) i 1898 på en gård i Asker. Denne gården som ble kjøpt til formålet, ble raskt for liten, og Emma Hjorth så seg om etter en større og mer egnet gård til formålet. Hun kjøpte gården Tolerud, ved Sandvika i Bærum på tvangsauksjon.²⁸

Hun hadde jobbet på broren sin specialscole i mange år før hun giftet seg i 1890 og hadde hatt rikelig anledning til å observere den nøden som var rundt de åndssvake. Det gjaldt både de som passet inn under abnormskolelovverket og ikke minst de som falt utenfor dette lovverket. Hennes engasjement førte til starten av det første hjemmet for åndssvake i Norge.²⁹

Hjorth var en pioner innenfor opprettelsen av institusjoner for de som falt utenfor abnormskolens omsorg. Hun startet med innsamlingsaksjoner for å få penger til å starte denne institusjonen. Hun laget støtteforeninger og skrev brev til alle prestefruene i hele landet om å starte støtteforeninger for åndssvakesaken. Det var ikke få tiggerbrev hun sendte til næringslivet og privatpersoner med oppfordring om å gi en fast sum penger over noen år. På den første basaren hun holdt på Stortorget i Kristiania, samme år som det første hjemmet åpnet i Asker, fikk hun inn hele 33.829 kr. I 1905 fikk hun til en tribune til publikum foran Norges bank, der hun leide ut plasser i forbindelse med at den nye kongefamilien kom til landet. Dette initiativet førte til at hun fikk inn 2.000 kr. Hun kjøpte Tokerud gård i vestre Bærum 30.januar 1903. Etter kort tid fikk hun kjøpt en naboeiendom

²⁷ Fjermeros 2009, s 64

²⁸ Fjermeros 2009, s 64-65

²⁹ Fjermeros 2009, s 61

slik at det til sammen var 200 mål oppdyrket innmark og 500 mål skog pluss en rekke hus og bygninger på Tokerud for 66 540 kroner.³⁰

Da gården var kjøpt og institusjonen flyttet til den nye eiendommen, satte fru Hjorth i gang med bygging av nye bygninger. Disse var tegnet av Emmas ektemann og byggene sto klart til bruk i 1910.³¹ Denne utbyggingen økte kapasiteten betraktelig på pleiehjemmet. Det var nå plass til 100 beboere. Dette var en økning på 58 plasser fra det første hjemmet i Asker.³²

Gimmiken med tribunene da kongefamilien kom til landet, førte til at den nye dronningen fikk interesse for dette hjemmet. Hun opprettet et legat som bar Dronning Mauds navn. Målet med legatet var å skaffe friplasser for noen pasienter til hjemmet. Dette legatet var laget etter mal av det som Emmas bror, J.A. Lippestad, opprettet på 50.000 kroner etter at staten kjøpte Thorshaug skole av han.³³

Etter noen års drift ble det skrevet flere kritiske artikler om Fru Hjorths pleiehjem. Det var noen uheldige episoder som var grunnen til dette engasjementet fra avisene. Men institusjonen fikk ikke bare kritikk for en episode der en av jentene som bodde der var blitt gravid og hevdet det var sønnen til bestyrerinnen som var faren til barnet. Kritikken gikk også på at Fru Hjorth gjorde profitt på driften, og at hun drev institusjonen for å tjene penger for egen vinning. Denne kritikken førte til at fru Hjorth ga hele institusjon med alle bygninger, jord og beboere til staten. Hun hadde ment helt fra starten av at det var et statlig ansvar å ta vare på denne gruppen mennesker.³⁴ Da staten ikke tok dette ansvaret alvorlig og bare lot være å gjøre noe for å forbedre situasjonen, tok hun ansvaret selv ved å starte denne institusjonen. Kritikken har i ettertid vist seg å ikke holde mål. Ikke bare ga hun hele institusjonen til staten da de ville overta, det kostet også mer å drive institusjonen enn det

³⁰ Fjermeros 2009, s 65

³¹ Fjermeros 2009, s 65

³² Fjermeros 2009, s 65

³³ Fjermeros 2009, s 66

³⁴ Fjermeros 2009, s 79-82

kom inn i innsamlede midler og i betaling fra de pårørende til barna som var der.³⁵ Fru Hjorths status gikk fra å være pioner til å få et ikke helt bra ettermæle. Vi vet i dag at denne kritikken ikke var berettiget. Hjemmet ble sterkt nedprioritert på statsbudsjettene og forholdene ble verre etter at staten overtok.

2.3 Staten overtar, lover statlig drift av åndssvakehjem

Norske myndigheter tok et lite krafttak for å forbedre de åndssvakes situasjon da de overtok fru Hjorths pleiehjem i Bærum. Det ble samtidig besluttet at landet skulle ha to regioner med hver sin anstalt for åndssvake. Den ene regionen var i sør og hadde hjemmet i Bærum som utgangspunkt og institusjon. Den andre regionen var i nord og hadde sitt utgangspunkt i Klæbu der det ble opprettet et åndssvakehjem.³⁶ Spørsmålet om statlig opprettelse av hjem for åndssvake ble lagt fram i St.meld. nr. 14 i 1912 fra Kirke- og undervisningsdepartementet ved statsråd Liljedahl. Behovet for slike pleiehjemsplasser ble etter ”løst skjønn” anslått til ni hundre plasser for hele landet – derav to hundre for Trøndelag og Nord-Norge.³⁷

Institusjonen i nord ble lagt til den nedlagte blindeskolen på Klæbu. Den ble startet av staten sommeren 1917 og fikk navnet *Klæbu Pleie- og Arbeidshjem*. Diakon Sakarias Brekke ble ansatt som den første bestyreren, og kom til Klæbu i juli 1917. I tillegg til sin familie hadde han med seg fem personer sørfra. Disse skulle danne grunnstammen i det personalet som skulle starte opp. Den første pasienten kom senere samme sommeren, og ved utgangen av 1918 var antallet steget til 66. Det var tre avdelinger i bruk: ”Pikebygget”, ”Guttebygget” og C-bygget også kaldt ”Krøplingen”.³⁸ I 1923 ble det skiftet bestyrer til diakon Hjalmar Johnsen. Da han overtok hjemmet var det ca 130 pasienter, i opplysninger fra 1926 kommer det frem at det var en pleierske på tretten pasienter. Her var det også et problem at det manglet isolatrom for pasienter som fikk smittsomme sykdommer som

³⁵ Fjermeros 2009, s 65-67

³⁶ Fjermeros 2009, s 65-70

³⁷ <http://institusjon.histos.no/index.php?periode=1&vis=27&do=visInstitusjon> 4.12.2009.

³⁸ <http://institusjon.histos.no/index.php?periode=1&vis=27&do=visInstitusjon> 26.10.09

tuberkulose og difteri, og for spesielt urolige pasienter. Det ble gjort forsøk på å få innlagt de første pasientene under en difteriepideemi i 1929 på sykehus i Trondheim, men sykehuset nektet å motta pasienter fra Klæbu Pleie- og Arbeidshjem.³⁹

Stortingsmeldingen fra 1912 beskriver en del om intensjonene for opprettelse av institusjoner for denne pasientgruppen. Det skulle legges vekt på både pleie og opplæring, og i tillegg til avdelingspersonalet ble det foreslått opprettet stillinger for lege, lærer og arbeidsledere. På Klæbu Pleie- og Arbeidshjem gikk det neste 30 år før en systematisk arbeidsopplæring kom i gang, 37 år før institusjonen fikk egen lege og ca. 45 år før de fikk ansatt fast lærer.⁴⁰

Ved Klæbu Pleie- og Arbeidshjem ble det i 1939 ansatt vaktmester og lærer i trearbeidsfag. Dette var begynnelsen på en ny epoke med arbeidsopplæring for pasientene. Før dette var dagens aktivitet for mange et opphold i luftegården. Helt opp til 1960 ble den store luftegården med låst port utenfor pikebygget brukt.⁴¹ Fra fru Hjorths pleiehjem forteller en at de ikke var ute av ”krøplinge-avdelingen” fra september til mai. Det var mange ting som skjedde på institusjonene den gangen som vi i dag ville reagert på.

Samtidig vet vi at mange led mye i de hjemmene de kom fra, der var de isolert fra omverdenen, ingen skulle vite om dem der. Dette er ganske sikkert bakgrunnen for at prestefru Margarethe Wiig sier følgende etter sitt opphold på Klæbu i 1937 da hun var der for å levere en jente til pleie på hjemmet: ”Jeg visste ikke at det fantes et slikt himmelrike på jord for disse barna”.⁴²

Fru Hjorths pleiehjem og Klæbu Pleie- og Arbeidshjem utgjorde hele den statlige innsatsen for åndssvake barn og også voksne frem til etter andre verdenskrig. Det var ikke mye

³⁹ <http://institusjon.histos.no/index.php?periode=1&vis=27&do=visInstitusjon> 26.10.09

⁴⁰ <http://institusjon.histos.no/index.php?periode=1&vis=27&do=visInstitusjon> 26.10.09

⁴¹ <http://institusjon.histos.no/index.php?periode=1&vis=27&do=visInstitusjon> 26.10.09

⁴² Brev til dr. Brinchmann Pa 85, B.18. L1

politisk engasjement for å forbedre forholdene for de åndssvake i denne perioden. Noe skyldtes helt klart dårlige økonomiske vilkår i landet. Det som er et faktum, var at de to åndssvakehjemmene som staten eide gikk med overskudd. Dette var de ”pålagt” av staten å gjøre.

Forholdene både på Fru Hjorths pleiehjem og Klæbu Pleie- og Arbeidshjem var dårlige, det var et stort overbelegg og få pleiere. De sanitære forholdene var dårlige, blant annet ved at de måtte gå gjennom spisesalen/oppholdsrom med dobøttene. Bestyrer Hole ved fru Hjorths pleiehjem, var en sparsommelig bestyrer. Ikke alt foreldrene betalte for at barna deres skulle bo der, gikk til driften av hjemmet og til deres barn. Disse midlene gikk til staten og ble brukt til andre ting i stadsbudsjettet. Midlene hadde det vært bruk for på disse hjemmene til utbedring av bygningen, bedre mat og klær til pasientene. Etter mye strev ble det bygd to nye avdelinger på fru Hjorths pleiehjem på 1930-tallet. Dette fikk dessverre ikke de som bodde der fra før noen nytte av. De nye avdelingene ble fort fylt opp av barn som sto på venteliste.⁴³

Fra begynnelsen av 1900-tallet ble legevitenskapen oppmerksom på hvordan biologisk arveanlegg sprer seg. Dette ble ofte på propagandavis sagt i store ordelag hvor man blandet sammen forskning og ideologi – samt redselen for det ukjente. I disse årene før krigen ble det diskutert hvordan man skulle forholde seg til de som var åndssvake og sinnssyke. Skulle man sterilisere de som kunne bringe videre slike lidelser, og i så fall hvilke lidelser skulle være kriteriet for tvangssterilisering? Steriliseringsloven ble vedtatt i 1934.⁴⁴ Dette i tråd med resten av Europa. Rasehygiene var en veldig aktuell politisk sak. Man mente at noen raser var mindre verdt enn andre, og man ville ikke spre arveanleggene til folk som hadde sykdommer som schizofreni og åndssvakhet. Derfor ble det innført lover om å tvangssterilisere enkelte grupper mennesker, både her i landet og ute i Europa. En av de fremste talsmennene for at Norge skulle ha rasehygiene og en steriliseringslov, var

⁴³ Fjermeros 2009, s 109-113

⁴⁴ Fjermeros 2009, s 96-97

apotekeren Jon Alfred Mjøen. Han ble tidlig med i det internasjonale rasehygiene- miljøet.⁴⁵

Det ble det utført ”barmhjertighetsdrap” på åndssvake og sinnssyke i nazistenes tid på institusjoner i Europa. Blant annet på et sykehus for denne gruppen mennesker i Frankfurt. Allerede i oktober i 1939 begynte Eutanasi-programmet. Det ble sent ut et rundskriv til institusjoner og pleiehjem med informasjon som påla dem å registrere enkelte pasientgrupper. Det viser tydelig hvordan de tenkte om hvilke lidelser som skulle utryddes. Dette gjaldt psykiske syke og psykisk utviklingshemmede – og da i særdeleshet de som var schizofrene, de åndssvake og epileptikerne. Det ble utført mange ”barmhjertighetsdrap”, men dette har forsvunnet litt i historien fra denne tiden. Noe av årsaken til det, er nok at det skjedde så mange andre drap i denne perioden.⁴⁶

Det ble en utvidelse av steriliseringsloven her i landet og ellers i Europa mens tyskerne hadde makta. Denne loven var en enda strengere steriliseringslov enn den fra 1934. I Norge ble steriliseringsloven fra 1934 fornyet og utvidet i 1942 av Innenriksdepartementet; ”Lov nr.1 til vern om folkeættene av 23.juli 1942”. I denne loven var det enda flere som skulle og kunne tvangssteriliseres. Loven ble ikke tatt i bruk før ut på året i 1943. Hensikten med lovens utvidelse var klar: ”å bedre folkets arvestoff for å hindre folkets og nasjonens arvemessige degenerasjon, for å hindre at folket og nasjonen skulle dø ut”.

Denne loven legger mye sterkere vekt på eugeniske/rasehygieniske forutsetninger enn den forrige loven, som var festet i en biologisk ideologi der individene var underkastet fellesskapet. Det ble utført flere steriliseringer de to siste krigsårene enn årene før krigen.⁴⁷

⁴⁵ Fjermeros 2009, s 97. Rasehygiene og eugenikk betyr direkte oversatt ”god slekt” der er læren om hvordan arvestoffet kan forbedres. Det var den berømte fetteren til Darwin som i 1883 først brukte dette ordet. Rasehygiene, eugenikkens tankegodt, bredte om seg i Europa og USA mot slutten av 1800-tallet. Og ordet rasehygiene ble tatt i bruk i Tyskland på 1890-tallet.

⁴⁶ Fjermeros 2009, s 132-133

⁴⁷ Fjermeros 2009, s 141-143

Denne utvidelsen av steriliseringsloven som ble gjort av tyskerne under krigen, ble ikke annullert etter krigen her hjemme. Vi fortsatte å benytte denne loven frem til 1959.

2.4 Krigsårene

I begynnelsen av krigsårene ble det opprettet et nytt departement som overtok det overordnede tilsynet med institusjonen: Innenriksdepartementet.⁴⁸

I løpet av krigen ble overbelegget enda større på Emma Hjorts pleiehjem, og dødstillene var rekordhøye. Det var høy barnedødelighet generelt i befolkningen under krigen. Dette på grunn av dårlig kost, dårlig med klær og stor oppblomstring av epidemier som skarlagensfeber og tuberkulose. På Emma Hjorts pleiehjem var det en høyere dødsprosent enn ellers i befolkningen. Mye av dette skyldtes at det var et slikt stort overbelegg på institusjonen at det ikke var mulig å isolere de som ble syke. Sengene sto tett i tett. Det var bare plass til en taburett mellom hver seng, og her lå friske og syke ved siden av hverandre. Forskjellen er hvilket år dødstillene var høyest. På institusjonene var dødstillene høyest i 1942, mens ellers i befolkningen var det i 1943 at epidemiene slo til og flest døde.⁴⁹

Det var ikke bare forholdene med mat og klær på institusjonene under krigen som ble endret da tyskerne overtok styret av Norge. Tyskerne ville også endre driften av institusjonene her i landet. De prøvde å overta ledelsen på begge de statlige institusjonene. Tyskerne inntok Klæbu Pleie- og Arbeidshjem, hvor bestyrer diakon Hjalmar Johnsen på Klæbu var meget tyskervennlig. Der var det gode muligheter for innlosjering av både folk og hester, siden dette var et stort og selvberget gårdsbruk. Etter det Fjermeros skriver etter samtale med noen av de som jobbet på Klæbu Pleie- og Arbeidshjem under krigen, var det dårlig med mat og utstyr for de som var pasienter og for de ansatte. De beskyldte tyskerne for å ta for mye av det gården ga, selv om de fikk samme rasjoneringen som sykehuset fikk.⁵⁰ På Emma Hjorth ble bestyrer Hole sittende så lenge han kunne, selv om han var klar

⁴⁸ Fjermeros 2009, s 127-129

⁴⁹ Fjermeros 2009, s 127-129

⁵⁰ Fjermeros 2009, s 130-131

for å ta avskjed etter 25 år som hjemmets bestyrer da krigen kom. Det ser ut som han fortsatte som bestyrer for at det ikke skulle bli NS som styrte på institusjonen. Han var sykmeldt fra sent 1942 til sommeren 1943. Da overtok overpleier og diakon Johan Følid, som vikar for Hole. Hole kom tilbake for en kort periode før han gikk av med pensjon på slutten av 1944. Andreas Seim overtok da bestyrerjobben etter Hole. Seim kom fra stillingen som bestyrer ved Bærum Skolehjem. Dette var den nærmeste institusjonsnaboen til Fru Hjorths pleiehjem. Seim ble ansatt 1.januar 1945 som bestyrer eller forvalter, det veksles mellom hvilken tittel han går under.

Andreas Seim var medlem av NS, og det kan tyde på at det var partiboka som var avgjørende for denne tilsetningen. Det ble også bestemt fra Innenriksdepartementet at stillingen skulle deles i to, en del som forvalter og en del til en overlege,⁵¹ ifølge *Bærum's Budstikke*. Som vi forstår, rakk ikke denne Seim å gjøre så mye, han ble arrestert som landssviker 18.juni 1945. Da var han tilbake i stillingen sin som bestyrer på Bærum skolehjem. Da krigen tok slutt, overtok Johan Følid som var vikar for Hole i 1942-1943 som fredsforstander. Denne stillingen hadde han til den første overlegen blir ansatt sommeren 1946.⁵²

Ute i Europa var det dystre tall for slike institusjoner som Emma Hjort og Klæbu Pleie- og Arbeidshjem. Rasehygiene slo kraftig ut her, og mange ble drept ”av barmhjertighet”. Dette ble diskutert litt i det norske NS-styret, men det kom egentlig ikke på tale fra det offisielle styret her til lands. Noen som jobbet innenfor etatene, hadde ønsker om å drive med eutanasi på åndssvake og sinnssyke her i landet også. Heldigvis var det ikke de rådende myndighetene som mente dette, og det ble ikke gjennomført noen drap på denne gruppen mennesker her i Norge under andre verdenskrig.⁵³

Bestyrer Hole på Emma Hjorth ble intervjuet i *Bærum's budstikke* i forbindelse med sin 70-årsdag 18. januar 1944. På denne tiden var dette en nazistisk avis. I dette intervjuet ble han

⁵¹ Denne legen ble ikke ansatt før etter krigen.

⁵² Fjermeros 2009, s 129-132

⁵³ Fjermeros 2009, s 132 -144

spurt om hva han syntes om barmhjertighetsdrap, da svarte han at det var Vår Herre som måtte bestemme hvem som skulle dø. Journalisten skriver i artikkelen slik: ”Jeg er på statens pleiehjem for åndssvake på Tokerud i Vestre Bærum. Bak disse hvite bygningers rolige vegger er elendigheten samlet (..) Hit er de sendt. En plage har de vært for sine medmennesker, fryktelige for sine foreldre og søsken – åndssvake – hva sier ikke dette ordet. Åndssvake – reflekter og søk å finn ut hva det betyr,” slik reflektere journalisten. Videre kommer spørsmålet om mat inn i bildet. Hole svarer at de har en gård på 150 mål innmark med 25 kuer på båsen ”(..) har melk, slakter den tillatte kvote og jeg tør si at de åndssvake kanskje har det bedre enn de andre i matveien. Og det tror jeg alle er glade for”, sier forstanderen. Lengre ut i intervjuet kommer de inn på dette med barmhjertighetsdrap for de aller dårligste pasientene. Intervjueren spør: ”Så har de altså mange hvis skjebne er som umælende dyrs? Og blir noen som kommer til Tokerud helbredet? Nei, de blir her til døden setter punktum, svarer Hole. Da ligger det spørsmål nokså nær: Ville det ikke være det mest humane å fjerne slike individer som er uten sjanse for helbredelse og som fører et liv som ofte nærmer seg dyrets? Og Hole svarer: Jeg har sett mange eksempler på at den høyere makt ikke har glemt dem. Og jeg mener at den som har gitt mennesker livet også får ta det. Vi mennesker skal ikke blande oss bort i det. Det ville bli meget vanskelig å avgjøre hvilke liv som skulle tas og hvilke ikke - tenk på den som skulle kutte livstråden - nei, la den høyere makt ta hånd om våre liv.”⁵⁴

Det trengtes en sterk ryggrad for å stå imot de holdninger som den tyske okkupasjonsmakten hadde. Hole peker på den forrang den kristne etikken har fremfor den kyniske og rasjonelle rasehygieniske tilintetgjørelsestankegangen der hans diakonibrødre i Nazi-Tyskland gjorde så inderlig feil. Journalisten åpnet et sår ved å stille disse spørsmålene som han måtte plastre sammen ved å si: ”Slik falt forstander Holes enkle ord. Han har utvilsom rett.”⁵⁵

⁵⁴ Fjermeros 2009, s 141-142

⁵⁵ Fjermeros 2009, s 142

I kjølvann av krigen ble det født ganske mange barn i Norge med tyske fedre. Lebensborn-institutt var et institutt som tok vare på mødrene og disse barna. Etter krigen ble de fleste av disse barna adoptert bort.⁵⁶

2.5 Etterkrigstidens oppvekker, sentralinstitusjonenes storhetstid

Etterkrigstiden ble storhetstiden for institusjonsutbyggingen innen åndssvakeomsorgen her til lands. Det var nå blitt stor forståelse for denne gruppen av sårbare mennesker både politisk og i de veldedige organisasjoner. Tiden var moden for et krafttak for å forbedre åndssvakeomsorgen. Det tok ikke lang tid fra freden var et faktum til det ble skrevet kritiske avisartikler om åndssvakeinstitusjonenes standard. Staten ble beskyldt for å ikke ha tatt godt vare på de som trengte institusjonsplasser og som bodde på institusjonene. Fru Hjorths pleiehjem var det hjemmet som det var mest skriverier om. Avisene skrev om hvor dårlige forholdene var på hjemmet, hvor høye dødstillene var og hvordan sykdomstilfellene ble behandlet. Der var så trangt der at det ikke var mulig å isolere de barna som var syke, og tuberkulosen spredte seg raskt under disse forholdene.⁵⁷

Senere i 1946 var en journalist på et besøk på fru Hjorths hjemmet og skrev etterpå en avisartikkel. Der tas kritikken enda lengre om hvordan forholdene er på statens institusjon, de ble sammenlignet med forholdene i tyske fangeleirer.⁵⁸

⁵⁶ Fjermeros 1998, s 50. Tyskerne hadde et program der de "avlet" barn av arisk rase. Det er ingen sikre holdepunkter for at det ble drevet avl på barn her i Norge, men det var opprettet mødre hjem og barnehjem for disse under krigen. Mest sannsynlig for å ta vare på mødrene. Det var født totalt 2610 barn på lebensborn-instituttet under krigen. De fleste av disse ble adoptert. Men til sammen 22 av disse barna ble sendt til Emma Hjorths hjem i august 1946. Da disse barna var stemplet som åndssvake, mistet de alle rettigheter i institusjonskabalen. Kapasiteten ble helt sprengt på Emma Hjorth og de overtok Hjorths nabogård Grini. Grini hadde siden 1899 huset et kvinnehjem som var eid av en privat stiftelse. Grini ble rett og slett rekvirert til Emma Hjorth, men det tok mange år før stiftelsen fikk betaling for gården.

⁵⁷ Fjermeros 2009, s 172,176-177

⁵⁸ Fjermeros 2009, s 178

Som vi vet, var det et engasjement før krigen både fra journalistisk hold og fra frivillige organisasjoner som Røde Kors, Det norske diakonforbund og privatpersoner. Et eksempel på enkeltpersoner er prestefruen Margarethe Wiig fra Sortland. Hun skulle bli primus motor for oppbyggingen av Nord-Norges åndssvakehjem Trastad gård.

Røde Kors og Diakonforbundet tok på nytt opp denne saken både politisk og i organisasjonene sine for å få fortgang i hjelpen til de åndssvake og deres familier. Det ble fort ganske mye engasjement etter avisartiklene.

Røde Kors spilte en viktig rolle både med sin virkelighetsbeskrivelse og opplysningsvirksomhet. De arrangert i september 1945 ”Det Nordiske barnestevne” på Modum. Fra dette møtet ble det skrevet: ”Åndssvakeomsorgen blev viet stor oppmerksomhet på stevnet”, takket være besøk av Danmarks mest profilerte person innenfor åndssvakeomsorgen, overlege Hans Otto Wildenskov ved de Kellerske Anstalter for åndssvake. Det ble skrevet i Røde Kors sitt blad at: ”Norge hadde uendelig mye å lære – vi er efter på dette punkt så det ikke er til å forstå”. Dette skrev de etter møtet med han som skulle få størst innflytelse på de veivalgene som Norge tok om oppbyggingen av den landsomfattende omsorgen.⁵⁹ Hans Otto Wildenskov var også her midt på 1930-tallet og holdt foredrag for myndighetene. Den gang fikk ikke hans informasjon veldig stor innflytelse på de som satt på pengesekken – og lite eller ingenting skjedde. Da kritiserte han de norske myndighetene for å være for trege med å bevilge penger, og med å få i gang tiltak for å forbedre situasjonen for de åndssvake og deres familier. Han fortalte at han nesten daglig fikk brev fra familier som holdt på å gå i oppløsning under byrden av å ha et åndssvakt barn. Ikke bare fordi de ikke fikk noe støtte til den daglige omsorgsbyrden, men ofte slet familiene også økonomisk. I Norge stod de på venteliste til de ca 320 plassene som var her i landet.⁶⁰

Det ble vedtatt en del nye lover og endringer i løpet av krigen og årene etter. Under krigen ble åndssvakehjemmene overført fra Kirkedepartementet til Sosialdepartementet. Dette

⁵⁹ Fjermeros 2009, s 177

⁶⁰ Fjermeros 2009, s 179

hadde det medisinske fagmiljøet jobbet og ivret for lenge. Denne ordningen fortsatte også etter krigen. Den nytilsatte helsedirektøren, Karl Evang fra Arbeiderpartiet, utlyste allerede 14. august 1945 en overlegestiling på Emma Hjorth pleiehjem. I juli 1946 tiltrådte den erfarne psykiateren Ole B. Munch⁶¹ stillingen som overlege.⁶² Evang var litt utålmodig. Han utlyste denne stillingen uten å ha klarert fra annet hold at det skulle bli en slik stilling på det som nå hadde skiftet navn til Emma Hjorths hjem.

Man tror at Munch mest sannsynlig var tiltenkt denne jobben. Han innrømmet at han var oppfordret til å søke på den. Han startet sin videreutdanning innenfor barnepsykiatri før han fikk jobben, og han var på flere studieopphold i de andre nordiske landene. I 1946 var han på et studieopphold i Danmark som et ledd i sin videreutdanning innen barnepsykiatri. Han ble tilsatt som Norges første overlege for åndssvake. Dette ble et veiskille innenfor denne omsorgen her til lands.⁶³

Det ble gjort to forskjellige undersøkelser fra statlig hold for å finne ut hvor mange som hadde behov for pleiehjem. Ut fra disse undersøkelsene, som omfattet to fylker, kom staten fram til at det egentlig var rundt to prosent av befolkningene som var åndssvake og som trengte en institusjonsplass.⁶⁴ Staten valgte likevel å bruke et mindre prosenttall for hvor mange institusjonsplasser som skulle bygges.⁶⁵ Det kom etter hvert flere stortingsmeldinger om hvordan åndssvakeomsorgen i Norge skulle bli og hvordan dette skulle finansieres. En av dem er ofte kalt "betalingsloven" av 1949.⁶⁶ Denne loven gjorde

⁶¹ Fjermeros 1998, s 41. Ole Bull Munch var ferdig utdannet lege i 1930, han jobbet fra 1933 på psykiatriske sykehus, først ved Dikemark, så ved Lier. Under krigen jobbet han ved psykiatrisk avdeling ved Ullevål. Han ble godkjent spesialist i psykiatri i 1940. Han var også en kort periode privatpraktiserende innen psykiatri og barnepsykiatri i 1945.

⁶² Fjermeros 2009, s 195

⁶³ Fjermeros 2009, s 195-197

⁶⁴ Dette tilsvarte tallene for våre naboland, for hvor mange institusjonsplasser de regnet at det var bruk for. Men Norge valgte å bruke 1,5 % som det antallet av befolkningen som ville ha behov for institusjonsplass.

⁶⁵ Fjermeros 2009, s 180-181

⁶⁶ Ot.prp.nr.57. 1949 Om loven om hjem som mottar åndssvake til pleie, vern og opplæring. PA. 85. B 33. L. 11.

at de som startet åndssvakehjem, fikk driftsmidler og økonomisk kompensasjon for hver pasient som bodde på institusjonene.⁶⁷ Loven hadde også betydning for de private institusjonene som allerede var i drift og ikke minst for de som var under planlegging og oppbygging. Ifølge loven skulle staten betale lønnen til de ansatte på institusjonene. Staten ga også økonomisk støtte til bygging av økonomibyget på institusjonene.

Det ble en formidabel oppbygging av institusjoner etter krigen. Vi kan si at på grunn av den lange behandlingstiden og mangel på beslutninger i spørsmål om åndssvakeomsorgen av staten i mellomkrigstiden, var det mange aktører som sto klar til å starte opp med prosjekter som de hadde tenkt på og jobbet med lenge.

De som var først ute, var Røde Kors. De gikk i gang med å reise sitt hjem ganske så raskt etter at freden var kommet. De var i gang med planleggingen allerede i 1945. Noe av historien går tilbake til 1945, til barnevernsmøtet som Norges Røde Kors holdt på Modum. Dette er den spede begynnelsen til det som skulle bli *Bakkebøs historie*. I 1947 fikk de kjøpt 22 av bygningene på Slettebø. Noen bygg ble bygd om til personalboliger og noen til hus og bygninger til institusjonen. De første beboerne kom 10.mars 1949. Her ble barna delt inn i små grupper der de fikk trening i forskjellige aktiviteter som skolefag, sløyd og handarbeid.⁶⁸ Nærlandsheimen kom også i denne perioden. Den ble startet av Diakonforbundet på Jæren i Rogaland. Denne institusjonen hadde sin planleggingsstart i 1935 og de var raskt i gang med planene og befaring av eiendommer etter krigen. De startet driften av hjemmet 7.august 1947. Det var seksti plasser; tretti kvinner og tretti menn.⁶⁹ Norge ble etter hvert delt i sju nye regioner for åndssvakeomsorgen i stedet for to. De nye institusjonene som Nærlandsheimen, Bakkebø og Trastad representerer alle hver sin nye region. Selv om de nye regionene ble vedtatt etter at institusjonene var startet, hadde Staten alt tenkt ut at det måtte bli flere åndssvakeregioner i landet.

⁶⁷ Stortingsmelding: Ot.prp. nr. 57. 1949. Om lov om hjem som mottar åndssvake til pleie, vern og opplæring. PA. 85. B 33. L. 11.

⁶⁸ <http://institusjon.histos.no/index.php?periode=1&vis=18&do=visInstitusjon> 27.10.09

⁶⁹ <http://institusjon.histos.no/index.php?periode=1&vis=30&do=visInstitusjon> 27.10.09

”Staten overtok det private *Emma Hjorths pleie - og arbeidshjem* i 1915, og opprettet *Klæbu Pleie- og Arbeidshjem* i 1917. Fram til slutten av 1940-årene var dette de eneste institusjonene for åndssvake, som det het på den tiden. I Landsplanen for åndssvakeomsorgen, *Stortingsmelding nr. 71* (godkjent etter kongelig resolusjon 25.april 1952), og etter behandling i Stortingets sosialkomité, slås det fast en øvre grense på ca. 500 pasienter per institusjon. Videre skulle landet deles inn i 7 regioner, hvor hver av disse skulle ha en sentralinstitusjon med tilhørende mindre institusjoner. Utbyggingen av institusjonene rundt i landet foregikk i hovedsak i 1960-årene. Fram til 1970 var de offentlig eide sentralinstitusjonene statens eiendom og ansvar. Fra begynnelsen av 1950-tallet og frem til siste halvdel av 1960-tallet var det en jevn vekst i antall institusjonsplasser. Ved utgangen av 1969 var det etablert i alt 109 private og offentlig eide institusjoner med til sammen ca. 5500 plasser”.⁷⁰ 370 av disse plassene var på Nord-Norges åndssvakehjem Trastad gård i Kvæfjord. Slik står det skrevet som innledning på nettsiden med navn ”Uhørte stemmer og glemte steder, fortellinger fra utviklingshemmedes historie”. Det er en kort oppsummering av denne historiens politiske vei.

2.6 Fra store institusjoner til HVPU-reformen

Det skjedde store endringer etter krigen. Norge utviklet seg til en velferdsstat og fikk sosialdemokratisk styre. Regjeringen ville øke velferden til folk flest her i landet. Det ble innført generell barnetrygd og andre sosiale ordninger som gjorde at Norges befolkning hadde bedre sikkerhet for å klare seg den dagen man ikke hadde mulighet til å tjene egne penger eller ble alvorlig syk.

Dette viste seg også som en fordel for de åndssvake. Norge tok et krafttak for å komme ordentlig på bane for å gi alle omsorg som barnepass, eldreomsorg og hjelp ved kroniske sykdommer av alle slag. Åndssvakeomsorgen var ikke noe unntak. Det vi vet, er at denne spesielle omsorgen ble tatt opp flere ganger i mellomkrigstiden. At åndssvakeomsorgen var

⁷⁰ <http://institusjon.histos.no/index.php?do=visPeriode&periode=1> 26.10.09

for dårlig, visste man. Det ble satt i gang to arbeidsutvalg i løpet av mellomkrigstiden som skulle jobbe frem forslag til nye lovverk for å forbedre de anstaltene man hadde og kanskje også utvide tilbudet. Disse utvalgene kom med forslag, men det ble aldri gjort noe vedtak om å igangsette noen av disse forslagene.⁷¹

Utover på 1950- og 1960-tallet ble det bygd mange store og gode institusjoner. Det var til disse institusjonene barna ble sendt til. Der hadde de mulighet til å gå på skole og lære forskjellige yrker som de kunne klare å utføre.

Med betalingsloven ble det enklere å drive institusjonene. De fleste institusjonene var privat bygd og eid, men staten tok ansvar for lønninger til personalet og for byggingen av institusjonene.⁷² Det kom en St. Meld. Nr 71. i 1952, "Om landsplan for åndssvakeomsorgen". Det kom mange flere lover utover med flere forbedringer både på hvordan disse institusjonene skulle drives og hva som var lov og ikke lov. Og ikke minst hvordan man finansierte institusjonene og hva man fikk dekket av staten.⁷³

Det var i perioden 1940 til 1965 en formidabel holdningsendring overfor åndssvake. Det viser for eksempel hva man kalte denne gruppen mennesker.

Fra 21.11.1966 i brev form fra Den Kgl. Norske regjering, foreslås det at den offisielle fellesbenevnelsen gikk fra å være åndssvake til å bli psykisk utviklingshemmede. Denne betegnelsen skulle brukes på alle offisielle dokumenter og skriv. Dette for å bli kvitt den nedsettende stemplingen som det tidligere begrepet åndssvake ga. Man gikk bort fra å bruke begrepet åndssvakeomsorgen til å si: helsevern for psykisk utviklingshemmede.⁷⁴

⁷¹ Fjermeros 2009, s 91

⁷² Ot.prp.nr.57. 1949 Om loven om hjem som mottar åndssvake til pleie. Vern og opplæring. PA. 85. B 33. L. 11

⁷³ Stortings melding nr. 71. 1952 Om landsplan for åndssvakeomsorgen. PA 85. B 33. L. 11.

⁷⁴ Fjermeros 2009, s 289

Utviklingen i Norge var del av en større internasjonal prosess. Foreldreforbundet *Norsk forening for psykisk utviklingshemmede* (NFPU) ble stiftet i 1967. Den store holdningsendringen som lå bak denne organiseringen av pårørende her i Norge, var også en internasjonal holdningsendring. Det ble dannet en verdensorganisasjon, *International League of Societies for Mentally Handicapped* (ILSMH). Denne organisasjonen opptrådte som et "NFPU" i allefall i den vestlige verden. På generalforsamlingen til ILSMH i Jerusalem i 1968 ble det vedtatt en erklæring om alminnelige og særskilte rettigheter for de psykisk utviklingshemmede. Denne erklæringen er blitt kalt Jerusalemerklæringen. FN vedtok erklæringen i en noe endret form på generalforsamlingen 20. desember 1972.⁷⁵

Den siste og foreløpig største endringen innenfor denne omsorgsgrenen, er HVPU-reformen som ble vedtatt av Stortinget i 1990. Den kom som resultat av det arbeidet som startet med Lossius-utvalgets innstilling av 1973. Det var en ganske kort overgangsperiode fra denne reformen ble vedtatt til den var gjennomført, selv om det var mange år fra det første Lossius-utvalget kom med sin første innstilling i 1973. Denne innstillingen dannet grunnlaget for stortingsmelding NR. 88 (1974-75).

Ole Petter Lossius (1925-2007) satt i tysk fangenskap fra 1944. Han ble ferdig utdannet lege i 1952. Lossius var distriktslege på Rødøy, jobbet i Oslo Helseråd og Helsedirektoratet og fikk sin spesialistutdanning på Gaustad sykehus og Sentralsykehuset i Fredrikstad før han ble utnevnt til fylkespyskiater i Østfold i 1964. Som leder for «Lossius-utvalget» og «Lossius II-utvalget» utredet han «NOU 1985:34 Levekår for psykisk utviklingshemmede», som la grunnlaget for HVPU-reformen. I 1988 fikk han Kongens fortjenestmedalje i gull.⁷⁶

"I 1982 ble det nedsatt et offentlig utvalg for å gjennomføre en faglig gjennomgang av forholdene i HVPU (helsevern for psykisk utviklingshemmede). Det såkalte Lossius-utvalget la frem sin innstilling i oktober 1985 (NOU 1985:34) og konkluderte med at

⁷⁵ Fjermeros 2009, s 285-286

⁷⁶ http://www.snl.no/Ole_Petter_Lossius og http://no.wikipedia.org/wiki/Ole_Petter_Lossius#Lossius-utvalget 13.01.10

livssituasjonen og levekårene for hovedpersonene i institusjonene var uakseptable, både medmenneskelig, sosialt og kulturelt sett. Utvalget drøftet mulige forbedringer og andre former for omsorg, men endte med enstemmig å foreslå å nedlegge HVPU. I

Stortingsmelding nr. 67 (1986-87) fulgte Sosialdepartementet opp utvalgets innstilling. Det ble foreslått at fra 1. januar 1990 skulle kommunene ha ansvaret for "*å gi alle personer med utviklingshemming, også de som er i HVPU, tilbud på lik linje med andre*". Videre het det at man med *tilbud* mener "*generelle sosiale og helsemessige tiltak og tjenester, tilbud om barnehage og fritidsheim, undervisning og bolig, avlastning og støttetiltak, fritids- og aktivitetstilbud m.v.*". Lossiusutvalgets innstilling ble vedtatt av Stortinget og godkjent i Statsråd 4.mai 1990.⁷⁷

Intensjonene bak reformen var at beboerne på de store institusjonene skulle ut av institusjonstilværelsen og ut til sin private bolig i sin hjemkommune, og motta hjelp derfra på lik linje med andre innbyggere i samfunnet. Det skulle ikke være noen særomsorg for gruppen kalt psykisk utviklingshemmede; alle skulle gis nødvendig bistand av sin hjemkommune ut fra sine personlige behov, ønsker, og evner."⁷⁸

Det neste Lossius-utvalget som ble oppnevnt i 1982, foreslo å legge ned sentralinstitusjonene og overføre ansvaret for de psykisk utviklingshemmede til kommunene. Dette ble vedtatt i Stortinget og godkjent i stadsråd den 4.mai 1990. Det fulgte flere supplerende utredninger i kjølvannet av disse to. Den viktigste av dem var Røkke-utvalget, som utredet rettsikkerheten for psykisk utviklingshemmede.⁷⁹ HVPU-reformen førte til store omstillinger av sentralinstitusjonene – også på Trastad.

2.7 Trastad gård - en del av utviklingen

Nord-Norges åndssvakehjem, Trastad gård i Kvæfjord er en del av vår historie innen åndssvakeomsorgen. Det var lokale kirkelige krefter som var pådrivere, og engasjementet

⁷⁷ <http://institusjon.histos.no/index.php?do=visPeriode&periode=3> 13.01.10

⁷⁸ <http://institusjon.histos.no/index.php?do=visPeriode&periode=3> 13.01.10

⁷⁹ Fjermeros 1998, s 76

begynte alt i mellomkrigstiden. Som nevnt tidligere, var det mange som var engasjerte rundt om i landet for å forbedre situasjonen til de åndssvake og deres familie. Men det var vanskelig å få tillatelse fra staten til å starte opp. Mangel på beslutninger og penger preget hele denne perioden. Mange prosjekter lå klar da krigen var slutt, og derfor kom Diakoniforbundet fort i gang med byggingen av Nærlandsheimen og Røde Kors med etableringen av Bakkebø. Nord-Norge var spesielt hardt rammet av krigen. Finnmark var nedbrent og skulle bygges opp fra grunnen av. Så her var det mye å ta tak i for å få landsdelen på fote igjen. I denne gjenreisningstiden var tiden også moden for et åndssvakehjem i landsdelen. Tråden fra 1930-tallet ble tatt opp igjen – og engasjementet fra befolkningen skulle vise seg å bli helt formidabel.

Første bygg, ”Solgården”, på Nord-Norges Åndssvakehjem, Trastad gård var en realitet i 1954. De hadde plass til tretti barn. Alt var bygd opp på innsamlede midler.

3 Fra ide til oppbygging av institusjonen

Nord-Norges Åndssvakehjem, Trastad gård ble åpnet 11.juni 1954 med stor festivitas der mange prominente gjester var til stede. Veien fram til denne dagen hadde vært lang. Alt i 1937 ble den første ideen om et eget åndssvakehjem for Nord Norge lansert av prestefruen Margarethe Wiig i Sortland. Ideen fikk hun etter at hun hadde fulgt en pike fra Vesterålen til Klæbu Pleie- og Arbeidshjem i 1937. Margarethe Wiig blir regnet som primus motor for reisningen av Nord-Norges Åndssvakehjem, Trastad gård.

3.1 Klæbu-reisen

I 1937 reiste Margarethe Wiig fra Sortland med hurtigruten "Erik Jarl" til Trondheim. Målet for reisen var Klæbu Pleie- og Arbeidshjem for åndssvake. Fru Wiig fulgte en liten pike på seks år som var åndssvak og i tillegg hadde epilepsi.⁸⁰ Denne piken var urolig og ikke som normale barn. De andre passasjerene reagerte på den uroen som piken lagde. Kapteinen vil sette dem i fangelugaren, siden jenta forstyrret de andre passasjerene.⁸¹ Dette reagerte fru Wiig kraftig på, hun kjempet hardt for at de skulle fortsette reisen i en vanlig lugar.

Da de kom fram til Klæbu Pleie- og Arbeidshjem, fikk hun være på pleiehjemmet og se hvordan hjemmet ble drevet. Hun ble overrasket over hvordan hjemmet ble drevet og organisert. Beboerne på Klæbu Pleie- og Arbeidshjem ble tatt godt vare på, de hadde forskjellige ting de holdt på med. Blant annet ble det drevet gårdsbruk som en del av hjemmets matauk, pasientene var med på å drive gården. Fru Wiig ble inspirert av å se hvordan de åndssvake hadde det der. Hun skrev senere i et brev til dr. Alexander Brinchmann (1888-1978) som var barnelege, forfatter og dramatiker. Han ble dr.med i 1922 innen barnesykdommer, jobbet som reservelege ved Rikshospitalets barneavdeling og

⁸⁰ Johansen 1996, s 3

⁸¹ Det var vanlig at reisende som var åndssvake ble satt i fangelugaren på den tiden.

hadde egen praksis i Oslo.⁸² I dette brevet skrev Margarethe Wiig blant annet: ”Jeg visste ikke at det her på jord kunne lages et slikt himmelrike for disse barna”.⁸³

Denne reisen var en så inspirerende opplevelse for fru Wiig, at hun med en gang startet en innsamling av midler både til reisepenger for de som eventuelt fikk plass på Klæbu Pleie- og Arbeidshjem, og som en start på å få et eget hjem for åndssvake i Nord-Norge. Ryktet til institusjonene som Klæbu Pleie- og Arbeidshjem og Emma Hjort var ikke bra,⁸⁴ men fru Wiig fikk med egne øyne se at Klæbu Pleie- og Arbeidshjem var blitt et verdig sted for de åndssvake, ut fra hva alternativet var for disse familiene. Hun visste om flere barn som trengte plass på institusjon. Margarethe Wiig var flink til å opplyse de det gjaldt om institusjonen, og hun fortalte også legene om hvordan det var på Klæbu Pleie- og Arbeidshjem slik at de fikk bedre kunnskaper om dette hjemmet. Hun holdt kontakten med Klæbu Pleie- og Arbeidshjem i mange år fremover, både for å forvise seg om at barna hun hadde fått plass til der hadde det bra og for å høre hvordan det gikk på institusjonen.⁸⁵ Men hvem var så denne Margarethe Wiig?

3.2 Initiativtakeren Margarethe Wiig

Margarethe Wiig f. Søyland ble født i Bergen 9.april 1903 og døde i Tromsø 28.mars 2002. Hennes far var Martin Søyland (1866-1935), han var telegrafingeniør. Moren var Axeliene f. Hærem⁸⁶ (f 1869), hun var lærerinne ved folkeskolen.⁸⁷

Margarethe giftet seg den 5.desember 1923 med Alf Kristian Theodor Wiig (1891-1974). Han var ferdig cand.theol i 1917 og tok eksamen i samisk i 1923. I tiden fra 1918 til 1923

⁸² http://no.wikipedia.org/wiki/Alex_Brinchmann 4.2.10 og Fjermeros 2009, s 329

⁸³ Brev til dr, Brinchmann Pa 85, B.18. L1

⁸⁴ Brev til dr, Brinchmann Pa 85, B.18. L1

⁸⁵ Brev fra Klæbu, PA 85 B. 18 L 1

⁸⁶ Navnet Hærem forteller oss at Margarethes familie var kjent for sitt engasjement i kristne organisasjoner både i indremisjon og ytremisjon.

⁸⁷ Digitalarkivet 1899-tallet for 1301 Bergen.

hadde han forskjellige jobber i kristelige organisasjoner i Bergen. I 1923 påbegynte han sin prestetjeneste i Karasjok og ble prost i Hammerfest prosti i 1930. De fortsatte å bo i Karasjok. Videre gikk ferden til Sortland som sogneprest i 1934, i 1942 ble han ble prost i Vesterålen. Etter krigen ble han fylkesprost for Finnmark med bopel i Tromsø og jobbet der fra 1945 til 1952. I denne stillingen hadde spesielt ansvar for gjenreisningen av kirkens bygg og eiendom som var ødelagt under krigen.⁸⁸ I 1952 ble han domprost i Tromsø. Senere samme år ble han utnevnt til biskop i Nord-Hålogaland bispedømme, da Hålogaland bispedømme ble delt i to det året. Alf Wiig hadde også et politisk engasjement. Dette førte til at han ble ordfører i Karasjok, formann i Finnmark fylkesting og formannskapsmedlem i Sortland. Han var engasjert i de frivillige kristelige organisasjoner og var formann for Vesterålen krets av Det Norske misjonsselskap (NMS) og Norges kristelige ungdomsforbund (NKUF).⁸⁹

Margarethe Wiig på besøk på Trastad, hjemmet hun var primus motor for reisningen av. Bildet er hentet fra Rødahl 1972, s 13.

⁸⁸ http://no.wikipedia.org/wiki/Alf_Wiig 06.02.10

⁸⁹ Norges prester 1958, s 462-463.

Margarethe Wiig var en engasjert dame. Hennes posisjon som prestefrue gjorde at hun kom i kontakt med mange mennesker. Gjennom dette engasjementet og som prestefrue fikk hun innsikt i menneskenes hverdag i Finnmark i mellomkrigstiden. Hun gjorde erfaringer som hun senere dro nytte av i arbeidet med å få kontakter og for å samle inn midler til åndssvakesaken.

Familien Wiigs hjem i Karasjok var åpent for mange barn, både deres egne og deres lekekamerater. De hadde boende hos seg flere samiske barn som gikk på skole i Karasjok. I prestehjemmet var det mange bøker og blader med bilder som var populære for alle barna. Margarethe så hvor glad barna var i å se og lese i bildebøker, og hun syntes det manglet noe for de samiske barna. Hun mente de burde ha egne bøker med motiver fra deres egen kultur og på deres eget språk.⁹⁰ Dette ble sett på som politisk ukorrekt, da det på denne tiden foregikk en aktiv fornorskningsprosess.

I 1925 var biskop Johan Nicolai Støren (1871-1956)⁹¹ på visitas i Karasjok. I den forbindelse ble det holdt et møte der et av temaene var lærebøker for samiske barn. Biskopen oppfordret lærerne til å komme med utkast til en samisk ABC-bok.⁹² Etter lang tid var det ikke kommet inn noen forslag fra de lokale lærerne til denne ABC-en. Dermed bestemte Margarethe seg for å utarbeide en samisk ABC selv. Hun startet å samle inn tegninger, ord, uttrykk og samiske historier. Dette arbeidet fortsatte hun med også etter at familien flyttet til Sortland i 1934. Hun reiste tilbake til Karasjok i 1936 for å samle mer stoff til boka. Senere var hun på en studietur til Sverige der hun blant annet besøkte forfatteren og illustratøren Elsa Beskow, som også holdt på med et lesebokprosjekt. Reisen gikk videre til den såkalte ”nomadeskole” i Skarvsjøby i Lappmarken. Der studerte hun undervisningsopplegget.⁹³ På sin tur til Karasjok i 1936 samlet hun mange tegninger fra

⁹⁰ <http://www.arkivverket.no/webfelles/manedens/sept2008/hjartet.html> 05.02.10

⁹¹ http://no.wikipedia.org/wiki/Johan_St%C3%B8ren 05.02.10

⁹² <http://www.arkivverket.no/webfelles/manedens/sept2008/hjartet.html>

⁹³ <http://www.arkivverket.no/webfelles/manedens/sept2008/hjartet.html>

samiske barn og silhuetter,⁹⁴ fortellinger, rim og regler. Dette brukte hun aktivt når hun skrev ABC-en. Det viste seg å være vanskelig å finne en illustratør som kunne påta seg å illustrere en samisk barnebok. Margarethe Wiig var ikke snauere enn at hun fant frem papir og blyanter og satte i gang med å tegne og male illustrasjonene selv.⁹⁵ Margarethe var ikke redd utfordringer, multikunstner er kanskje en dekkende betegnelse på denne kreative og lite redde damen. Hun blir sammenlignet med Fredrikke Marie Kvam, som var Norske Kvinners Sanitetsforenings stifter.⁹⁶

Samtidig som hun jobbet med den samiske ABC-en hadde hun et annet stort engasjement, nemlig åndssvakeomsorgen i Nord-Norge. Dette engasjementet hadde vokst i henne helt fra tiden i Finnmark. Som prestefamilie reiste de mye rundt og møtte folk i alle samfunnslag. På disse reisene møtte de flere familier som hadde åndssvake barn, det var ikke enkelt for disse familiene å holde mat og klær til de som ikke kunne bidra. Det var trange kår i Nord-Norge på denne tiden, og dette gjorde belastningene ekstra vanskelig for familiene.

Det store gjennombruddet for engasjementet for åndssvakesaken kom etter turen til *Klæbu Pleie- og Arbeidshjem*. Der hadde hun sett med egne øyne hva som var mulig å få til for åndssvake barn. Før denne reisen hadde hun bare hørt hvor forferdelig disse institusjonene var. Legen som var blitt konsultert om å søke plass til piken som Fru Wiig reiste med til Klæbu Pleie- og Arbeidshjem, nektet først å søke barnet inn der, for der var det så forferdelig, hadde han hørt. Margarethe Wiig skrev i brevet til dr. Brinchmann om møtet hun hadde med Klæbu Pleie- og Arbeidshjem. I dette brevet oppfordret hun dr. Brinchmann til å skrive i lege- og skoleblader og fortelle at disse institusjonene hadde forbedret seg kraftig og var et godt tilbud for dem som trengte det. Dette fordi det som regel var leger og lærere som fikk kontakt med de familiene det gjaldt. Klæbu Pleie- og

⁹⁴ Silhuetter er en betegnelse på en bildemessig framstilt figur der omrisset er det som identifiserer figuren. <http://no.wikipedia.org/wiki/Silhuett> 10.02.10

⁹⁵ <http://www.arkivverket.no/webfelles/manedens/sept2008/hjartet.html>

⁹⁶ Jubileumshefte 2004, s 19 gjengitt i vedlegg, s 85

Arbeidshjem hadde byttet bestyrer og det gjorde at forholdene var blitt mye bedre i forhold til pasientenes ve og vel, nivået på pleien og omsorgen var forbedret.⁹⁷

Alle tilbudene for de åndssvake, både de svakeste og de som var ”flinke” nok til å komme på spesialskole, var lokalisert i Trøndelag og sørover. Institusjonene i Trøndelag var for både Trøndelag, Nordland, Troms og Finmark. Det kostet ca 700 kr i året for en plass på en av institusjonene. Dette hadde sjelden de pårørende eller kommunene mulighet til å betale, og dette var noe av bakgrunnen for at Margarethe Wiig begynte å samle inne penger like etter at hun kom hjem fra sin reise til Klæbu Pleie- og Arbeidshjem. Disse pengene kunne brukes både til reisepenger og betaling for institusjonsplassene.⁹⁸

Gjennom sin posisjon som prestefrue møtte hun mennesker fra alle lag i samfunnet, og hun engasjerte seg også i lokalsamfunnet. På Sortland var hun med i vergerådet. Det var på grunn av denne posisjonen at hun fulgte den lille piken til Klæbu Pleie- og Arbeidshjem.

I 1938 var Alf og Margarethe Wiig på et preste- og prestekonemøte i Bodø i anledning biskop Eivind Berggravs (1884-1959)⁹⁹avskjed fra Hålogaland. På dette møtet tok hun ordet og fortalte om sitt besøk på Klæbu Pleie- og Arbeidshjem og oppfordret sterkt prestene til å jobbe for et pleiehjem for åndssvake i Nord-Norge.¹⁰⁰ Dette var første gangen temaet ble tatt opp i en kirkelig sammenheng. Etter dette møtet begynte Margarethe Wiig å undersøke hvordan et slikt hjem burde være. Hun hadde inntrykkene fra Klæbu friskt i minne samt at hun undersøkte mer rundt hvordan slike hjem ble drevet. Hun foreslo at et slikt hjem kunne være i Vesterålen. Som prestefrue i Sortland hadde hun god kjennskap til prestegården der, denne hadde et stort hovedhus og et betydelig gårdsbruk selv om gårdsbygningen var forfallen. Dette synes hun var lite hensiktsmessig som prestegård.

⁹⁷ Brev til dr, Brinchmann Pa 85, B.18. L1

⁹⁸ Brev fra Klæbu, PA 85 B. 18 L 1

⁹⁹Eivind Berggrav (født Eivind Josef Jensen 1884-1959) var biskop i Den norske kirke. Under andre verdenskrig var han en av lederne for kirkens motstand mot nazismen
http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Eivind_Berggrav 10.02.10

¹⁰⁰ Johansen 1996, s 3

Kunne den egne seg som åndssvakehjem tro? Hun foreslo at det kunne gjøres et makeskifte mellom det nedlagte *Vesterålen barnehjem* på Sortland og prestegården, hun mente at prestegården kunne bli en velegnet plass for et åndssvakehjem og barnehjemmet en egnet prestegård.¹⁰¹ Hennes mann, sognepresten, og den nye biskopen Sigurd Johan Normann (1879-1939) tok kontakt med gjeldende departementer. Helsedirektoratets byråsjef Berntsen kom nordover for å se på saken og ble begeistret for stedet og ideen. Overlege Rohde Moe ved Rønvik sykehus ble kontaktet av Sosialdepartementet for å høre hva han syntes, han var ikke begeistret og mente at et slikt hjem måtte være lengre sør i Nordland. Her strandet det første forsøket på å få i gang et åndssvakehjem i Nord-Norge.¹⁰² Som vi alle vet, kom krigen, slik at alle muligheter for å finne frem til andre alternative steder til et slikt hjem ikke var mulig. Engasjementet for saken ble ikke borte fra Margarethes sinn, hun holdt kontakt med noen av personalet på Klæbu Pleie- og Arbeidshjem. Dette for å få informasjon om de barna hun fikk inn der og for å tilegne seg kunnskap om hvordan dette hjemmet ble drevet. Det var viktig for Margarethe Wiig å få større kunnskap om de åndssvakes situasjon i Norge og hvordan en institusjon kunne drives.

3.3 Nytt initiativ - bispedømmet tar utfordringen

Etter krigen tok det litt tid før det ble noe fart i saken igjen. Margarethe Wiig hadde ikke glemt de barna som hun hadde fått inn på Klæbu Pleie- og Arbeidshjem, hun holdt fremdeles kontakt med tidligere bestyrer Johansen og frue. I 1949 ble ideen tatt opp igjen på oppfordring fra Byråsjef Berntsen da han oppsøkte familien Wiig som bodde i Tromsø fra 1945. Alf Wiig var nå blitt fylkesprost og hadde ansvaret for gjenreisningen av kirkens eiendommer i Finnmark etter krigens herjinger. Byråsjefen oppfordret Fru Margarethe Wiig til å ta opp igjen sitt initiativ fra før krigen, med å opprette et åndssvakehjem i Nord-

¹⁰¹ Johansen 1996, s. 3

¹⁰² Johansen 1996, s. 3

Norge. Margarethe Wiig ble bedt om å møte i Helsedirektoratet. Der møtte hun den nyutnevnte statlige overlegen i psykiatri, Christoffer Lohne Knutsen.¹⁰³

Hun møtte ham på hans første arbeidsdag i den nye stillingen. Hun la fram de åndssvakes sak i Nord-Norge, og mangelen på institusjonsplasser. Christoffer Lohne Knutsen spurte henne: ”Hvem står bak Dem?” ”Ingen”, svarte hun og snudde seg og så bak seg på spøk. ”Tror De De kan greie dette alene?” spurte han. ”Nei, det er derfor jeg er her for å få hjelp”.¹⁰⁴ Han oppfordret henne til å samle alle gode krefter i Nord-Norge, og da spesielt de kirkelige ressursene som hun representerte, for å jobbe videre med denne ideen.¹⁰⁵ Da hun kom hjem til Tromsø, drøftet hun med sin mann, fylkesprost Alf Wiig, og biskop Wollert Krohn Hansen (1889- 1973) om hjelp til å ta et nytt initiativ til et åndssvakehjem for de vanskeligstilte åndssvakebarna i Nord-Norge. Biskopen foreslo å avholde et rådslagningsmøte i bispegården den 28.mars 1949 for å diskutere saken. De innkalte var representanter fra fylket og kommunene, fylkesmannen kom i spissen for disse. Videre var det også innkalt private og offentlige organisasjoner og institusjoner. På dette møtet innledet Margarethe Wiig med å fortelle sin historie om turen til Klæbu Pleie- og Arbeidshjem i 1937 og engasjementet for de åndssvake som hun fikk på denne turen. Hun fortalte også om sitt forsøk på å starte et pleiehjem på Sortland prestegård før krigen, denne plasseringen var ikke lenger aktuell. Videre var diakon Gotfred Rekkebo (1911-1993)¹⁰⁶ fra Diakoniforbundet til stede. Han fortalte om deres arbeid ved oppbyggingen og driften av Nærlandsheimen i Rogaland. Han lovet støtte til prosjektet fra Diakonforbundet, Diakonissehuset og Menighetssøsterhjemmet.¹⁰⁷ Og han mente at når to hundre pengeløse diakoner hadde klart å reise et pleiehjem for innsamlede midler, hvor mye mer kunne da ikke kirkefolket i nord få til. Biskopen kom inn på Sosialdepartementets henstilling til at ”kirkefolket” var de rette for å reise et slikt hjem. Diakon Rekkebo mente at å drive et hjem for denne typen åndssvake ikke var gitt hvem som helst å kunne, han mente at det ville

¹⁰³ Johansen 1996, s. 3 og Trastad samlinger <http://institusjon.histos.no/index.php?vis=56&do=visKilde>

¹⁰⁴ Johansen 1996, s. 3 og Trastad samlinger <http://institusjon.histos.no/index.php?vis=56&do=visKilde>

¹⁰⁵ Johansen 1996, s. 3

¹⁰⁶ <http://www.diakonforbundet.no/index.php/artikler/annet/1760-jubileum-for-prostidiakonen> 18.02.10

¹⁰⁷ Møtereferat rådslagningsmøte på bispedømekontoret 28. Mars 1949 PA 85, B.23

være nødvendig med et ”personlig kall” for å ha den rette innstillingen og omsorgen i arbeidet for disse ”ulykkelige” barna.¹⁰⁸

Det ble på dette møtet enstemmig henstilt til Hålogaland bispedømmeråd¹⁰⁹ om å ta initiativ til reisning av et pleiehjem for de mest vanskeligstilte åndssvake barna.¹¹⁰ Under rådslagningsmøtet ble beliggenheten for det nye hjemmet diskutert, og flere steder ble nevnt, Trondenes leir¹¹¹ var et av dem. Noen hadde allerede sjekket ut om den var aktuell, det var den ikke. Det ble også fortalt om andre planer og ideer som var foreslått i Nord-Norge. I Narvik var det planer om å opprette en anstalt for barn.¹¹² Blant annet var det noen planer om en institusjon for psykisk syke på Senja. Denne ville ikke bli bygd, siden det allerede var en stor institusjon under bygging i Tromsø (Åsgård). Pengene og tomte som var tiltenkt institusjonen på Senja, ble foreslått overdratt til åndssvakesaken i nord, og da spesielt til reisingen av et hjem for de vanskeligst stilte av barna. Det kom ikke noen konstruktive forslag til plassering av åndssvakehjemmet på dette møtet. Alle var enige om at man trengte en stor og god gård som lå passe avsides til, men som samtidig ikke var for vanskelig tilgjengelig for reisende. Det var mange hensyn som måtte overveies angående plassering av hjemmet.¹¹³

Gjennom henstillingen til Hålogaland bispedømme om å ta initiativ til reisingen av et åndssvakehjem i nord ble saken tatt opp igjen på neste bispedømmerådsmøte.

Bispedømmerådet avholdt dette møtet 27.-28.april 1949 i Tromsø. Også her fremførte Margarethe Wiig saken og fortalte om sin reise til Klæbu Pleie- og Arbeidshjem i 1937. Hun appellerte til kristenfolkets plikt til å hjelpe de nødlidende og kirkens mulighet til å

¹⁰⁸ Møtoreferat rådslagningsmøte på bispedømmekontoret 28.Mars 1949 PA 85, B.23

¹⁰⁹ Det var et bispedømme for hele Nord-Norge til 1952, da det ble delt i Sør- og Nord-Hålogaland bispedømmer.

¹¹⁰ Johansen 1996, s 4

¹¹¹ Trondenes leir i Harstad ble bygget av tyskerne under krigen, kjent for Adolf-kanonen. Denne leiren ble overtatt av det norske forsvaret etter krigen og er fremdeles i drift.

¹¹² Det ble langt senere etablert et barnehjem for friske barn i Narvik.

¹¹³ Dokumenter PA 85, B.23

skape en vid og bred oppslutning om dette prosjektet.¹¹⁴ Departementet kunne ikke i første omgang stille midler til rådighet. Men de var klar for å støtte og hjelpe det de kunne på dette tidspunktet, betalingsloven¹¹⁵ kom før institusjonen var en realitet. Diakon Rekkebo var også til stede. Han informerte om Nærlandsheimen og at de der fikk driftstilskudd fra staten, mens bygningsarbeidet måtte dekkes økonomisk på annet vis.

Bispedømmerådet likte ideen og vedtok å ta utfordringen de fikk.¹¹⁶ De oppnevnte en arbeidsnemnd for å jobbe videre med saken. Den hadde representanter for forskjellige grupper innen samfunns- og næringsliv.

Arbeidsnemnda fikk følgende mandat:¹¹⁷

- 1. Å skaffe tilveies oppgave over åndssvake barn i Nord-Norge, ordnet herredsvis. Finne ut hvilke forhold de lever under, hvor mange søsken de har og hvordan familieforholdene er.*
- 2. Forslag til hvordan aksjonen skal legges an, forslag og ideer til innsamlingsaksjoner. Innsamlingsarbeid og ideer for det. De første henvendelsene til offentlige institusjoner som tar bispedømmet seg av.*
- 3. Planer for hjemmets størrelse og utvidelsesmuligheter, eventuelt med flere andre avdelinger. Undersøkelser av og forslag til sted for hjemmet. En bør om mulig å finne et sted med lett adkomst og allikevel tilstrekkelig isolert. Det vil være en fordel om det kan få tilliggende gårdsbruk.*
- 4. Skjønnsmessig kostnadsoverslag for første utbyggingstrinn.*

¹¹⁴ Møtereferat rådslagningsmøtet på bispedømmekontoret 28.Mars 1949. PA 85, B.23

¹¹⁵ Stortingsmelding: Ot.PRP. nr. 57. 1949. om lov om hjem som mottar åndssvake til pleie, vern og opplæring. PA. 85, B 33, L 11

¹¹⁶ Johansen 1996, s 4

¹¹⁷ Møtereferat fra bispedømmerådets forhandlingsprotokoll av 28.April 1949 PA 85, B.23.

5. *Forslag til hvordan hjemmet kan sikres som selvstendig institusjon, er en offentlig stiftelse det som kan passe best? Utkast til statutter*

Til arbeidsnemnda ble det valgt følgende medlemmer:

Banksjef Oskar Hyersten, formann

Fru fylkesprost Margarethe Wiig

Doktor Karoline Mathisen

Fylkesfullmektig Odd With

Diakon Rubert A. Kleiven

Ikke så lenge etterpå ble arbeidsnemnda supplert med malermester Alfred Nilsen, Tromsø.

Hovedkomitéen og styret samlet til møte i 1961. Sittende fra venstre: biskop W. Krohn-Hansen, overlege Rohde Moe, rektor Bernh. Hanssen, malermester A. Nilsen, lege Karoline Mathisen, banksjef O. Høyersten, fru

Margarethe Wiig, arkitekt Else Thorp Larsen. Stående fra venstre: sorenskriver A. Håland, bestyrer J. Gilleberg, fru Karen Aarvold, kaptein K. Strømsnes, banksjef H. D. Johansen, sekretær Stein Vik, biskop A. Wiig.

Hovedkomiteen og styret er her samlet til møte i 1961. Bildet fra Rødahl 1972, s 23.

Som vi ser, er dette personer med kompetanse fra ulike fagområder som var viktig å ha med seg i oppbyggingen av en så stor institusjon. De var representanter for økonomi, det offentlige, helse og ikke minst kirken, med diakon og fru fylkesprost Margarethe Wiig. De påtok seg vervet de var utnevnt til og begynte det møysommelige arbeidet som de var satt

til gjennom statuttene. Første skritt var å kartlegge behovet. Det viste seg etter hvert at det var umulig å få kartlagt de åndssvake. Det fantes ikke noe register noen steder, og legene som kom i kontakt med familier til barn som var åndssvake, var for dårlig til å registrere disse barna og deres lidelser. Derfor ble det gjort et anslag på hvor mange det kunne være som hadde behov for institusjonsplass. Staten gjorde også sine anslag. Dette kom klart til uttrykk i antall institusjons plasser de ga til åndssvakesaken i Nord-Norge. Arbeidsnemnda søkte om seksti institusjonsplasser, mens staten ga dem løyve til seks hundre pasientplasser, dette fordi staten hadde bestemte at institusjonen skulle være sentralinstitusjon for Nord-Norge.¹¹⁸

De andre oppgavene ut fra statuttene var det lettere å finne ut av. Kostnadsoverslaget ble skjønnsmessig, siden det ikke var mulig med en riktigere kostnadsberegning før de visste hvor hjemmet skulle ligge. Det ville jo variere ut fra hvilken bygningsmasse som var på tomten fra før, og ut fra hvilken størrelsesorden hjemmet skulle ha. Flere fra arbeidsnemnda, blant annet diakon Kleiven og Margarethe Wiig, var på studieturer rundt om i landet og til utlandet, for å se og lære hvordan slike hjem ble drevet. Det var viktig for planleggingen av både bygningene og måten hjemmet skulle drives på: Skulle det bare være oppbevaring eller skulle man gi barna muligheten til å utvikle seg på best mulig måte? De hadde fortløpende kontakt med Nærlandsheimen og Bakkebø for å se på hvordan de løste oppgavene på disse institusjonene, både bygningsmessig og pleie og omsorgen for pasientene, samt aktivitetstilbudet. De så på dette også på de andre plassene de besøkte. Norge var akterutseilt i åndssvakeomsorgen sammenlignet med de andre nordiske landene.¹¹⁹

Det ble på det første møtet i arbeidsnemnda bestemt at et emblem måtte man ha. Lorents V. Pedersen sa da: ”Det er jo kirken som står bak, så da tar vi lutherrosen”.¹²⁰ Dette har siden vært emblemet for Nord-Norges åndssvakehjem og Nord-Norsk Diakonistiftelse, som det skiftet navn til 1.juli 1980. Innsamlingsopplegg ble utarbeidet og igangsatt under

¹¹⁸ Møtereferat fra bispedømmerådets forhandlingsprotokoll av 28. April 1949 PA 85, B.23.

¹¹⁹ Rapport fra diakon Rupert Kleivens studietur i Danmark. PA 85, B 16, L 1.

¹²⁰ Jubileumshefte 2004, s 7

mottoet: ”Hjertelag– Samfunnssak”. Dette slo an tonen for mange år framover – og det skulle etter hvert sprengre alle tenkte grenser. Presten Lorents V. Pedersen var i virksomheten ca. et halvt år, og han hjalp også til med å starte opp heftet ”Vår kirke i nord” i 1949. Dette heftet har i alle år senere vært et viktig organ i innsamlingsarbeidet.¹²¹

3.4 En neve ull!

Innsamlingsaksjonene var det mange av, både små og store. Kreativiteten på dette området var stor og engasjementet var det ikke noe å si på. Det ble allerede på bispedømmerrådsmøtet 28.april 1949 ansatt en sekretær, presten Lorents V. Pedersen. Han skulle reise rundt og være med på innsamlingsaksjoner og tilstelninger, og han var kreativ på hvor og hvordan man kunne samle inn penger. Innsamlingene ble igangsatt under mottoet ”Hjertelag – samfunnssak”.¹²² Åndssvakesaken ble en hjertesak for mange i landsdelen. Pedersen var sekretær bare en kort stund før diakon Kleiven overtok vervet. Han gjorde en formidabel jobb for å få inn midler til saken. Det skal nevnes at hele hovedkomiteen la ned en stor arbeidsinnsats og Margarethe Wiig var et oppkomme av gode ideer, hun la hele sin arbeidskraft i denne saken.¹²³ Menighetene var selvsikre støttespillere for innsamlingsarbeidet, både med kollekter og med oppfordringer til å starte støtteforeninger. Dette var kjente arbeidsformer i kristen-Norge. Vi har tidligere i oppgaven hørt at Emma Hjorth sendte brev til alle prestefruene med oppfordring om å samle penger til åndssvakesaken. Dette viser at prestefruene var engasjerte damer, de var ofte nøkkelpersoner som det var naturlig å søke hjelp hos til en slik sak. Det var ofte de som startet og ledet kvinneforeninger og barnelag.

Det ble etter hvert mange foreninger og støttegrupper for åndssvakesaken. Også mange organisasjoner var med og støttet arbeidet. Et eksempel på organisasjoner er Hjelpstikkfondet, som bidro med 100.000 kr til kjøp av selve eiendommen. Da kjøpet

¹²¹ http://www.diakonistiftelsen.no/ArtikkelBilder//PDF/%7BFO-LG-WB%7DJubhefte_NND_50AR.pdf

23.02.10

¹²² Jubileumshefte 2004

¹²³ Johansen 1996, s 8

var gjort, endret aksjonene fort navn til Trastad som gården het. *Trastad-saken* kom til å bli et velkjent begrep i Nord-Norge. Et år gikk pengene fra speiderbevegelsens årlige aksjon til Trastad. De pengene ble brukt til å bygge et hus på gården. Salg av kronprinsnåla gikk også til denne saken. I 1958 fikk Trastad inntektene fra barnetimeboka *Petter fra Ruskøy*.¹²⁴ De fleste innsamlingsaksjonene ble gjennomført i Nord-Norge, men det ble også samlet inn penger til Trastad i hele landet.

Etter krigen var hele Norge i en gjenoppbygningsfase. Nord-Norge hadde spesielle utfordringer med gjenreisningen av Finmark, kårene var forholdsvis dårlige for mange. Det måtte mye nybygging og nye arbeidsplasser til for å bygge Norge opp til et velfungerende samfunn igjen. Dette preger innsamlingsaksjonene. Men viljen til å dele det man hadde, var tilstede. Det var ikke store pengesummer som kom inn, men naturressurser og naturalia var det mer en nok av. En neve ull fra hver sau i Hålogaland var den første av slike aksjoner. Under denne aksjonen kom det inn hele 11 tonn ull, dette skulle vise seg å være nok til å holde institusjonen med sengeklær i mange år framover. Ullen ble sendt til to ullvarefabrikker, som man hadde inngått avtaler med om hva det kostet å foredle ullen. Her ble ullen behandlet, og det ble produsert ullpledd og filttepper, både enkle og doble med og uten logo. Fabrikkene gjorde dette til kostpris, slik ble det enda mer ut av ullen som kom inn.¹²⁵

¹²⁴ Dokumenter fra NRK om barnetimebok salg. PA 85, B 21, L 1.

¹²⁵ Dokumenter med kommunikasjon mellom fru Wiig og ullvarefabrikkene, PA 85, B 33, L 11

VII

Til eierne av Hålogalands 80,000 sauer!

La dine sauer lede!

Vi ber om:

EN NEVE ULL

av hver sau i Hålogaland!

Det blir:

120 doble ull-tepper og 60 ull-vatt-tepper til våre 60 åndssvøke barn som skal få plass på

TRASTAD GÅRD

Hver prest eller aksjonsleder tar i mot ull.

Finnmark og Nordland fylker unntatt Vesterålen sender sin ull til:

BERTNÆS ULDVAREFABRIK, Valosen pr. Bodø.

Vesterålen og Troms sender sin ull til:

HARSTAD ULDVAREFABRIK, Harstad.

For oversiktens skyld ønsker komiteen melding om innsendte kvanta.

Vi venter at ull-aksjonen vil gi oss det råstoff vi trenger til tepper, så vi bare må betale arbeidspengene.

Tromsøfor, syr nå 3 skift til hver av de 60 barnesengene. Der sparer vi arbeidspengene.

Ellers står sakene slik: Trastad Gård i Kvæfjord er innkjøpt. Arkitekt planlegger modernisering av hovedgård og forpakterbolig, tegner økonomibygge og 2 paviljonger til 30 barn i hver.

Vi regner med byggeløyve til sommeren 1952.

HÅLOGALAND BISPEDØMMERÅDS ARBEIDSUTVALG - TROMSØ

Plakat om ullinnsamlingen i 1952. PA 85, B 33, L 11

En annen lignende aksjon ble gjennomført til tiårsjubileet for åndssvakesaken i nord. Da utfordret man alle lofotfiskere til å gi en lofottorsk med lever og rogn hver på en bestemt dato (onsdag 18.mars 1959) eller første arbeidsdag etter den datoen med skikkelig sjøvær. Fisken ble solgt og pengene gikk til Trastad-saken.

mannekengoppvisning på Grand hotell i Harstad. Gavene var mange og veldig forskjellige, en ga en divan, noen ga fem ulltepper og litt garn. Menighetene ble sterkt oppfordret til å samle inne penger til Trastad-saken, og det ligger mange takkebrev i arkivet til menigheter for deres bidrag til saken. Eksempler på dette er Karasjok menighet, som bidro med 161,05 kr, mens Vardø menighet bidro med ni par såler, elleve par votter, fem par strømper, tre toppluer, tolv skjerf og en genser. Dette er bare et lite innblikk i hva som kom inn til Trastad-saken. Trastad fikk i mange år ting som kunne brukes på institusjonen, som klær og sko, men ikke alt av dette var velegnet.¹²⁷

I årenes løp ble det samlet inn store summer til byggingen av de forskjellige paviljongene og husene på Trastad. Oppslutningen var enorm i den nord-norske befolkningen, mange var med i støtteforeninger og mange tegnet seg som fastgivere/ støttemedlemmer for Trastad-innsamlingen. Pikeforeninger og gutteklubber ble opprettet for å samle inn penger. Det ble etter hvert så mange slike barneforeninger som ga penger til Trastad-saken, at man fant ut at man måtte gi disse foreningene en annen oppmerksomhet enn det vanlige takkebrevet. Det ble utformet et diplom og et merke som disse foreningene fikk. I 1954 kom det inn 255 000 kr. Etter hvert fikk innsamlingen mer fart, og året etter kom det inn 570 000 kr. Dette året fikk Trastad pengegaver fra forskjellig hold, Norges Handelsbank fant ved gjennomgang av sine kontoer et krigsskadefond som var opprettet etter 1. verdenskrig. I 1954 ble det enstemmig vedtatt av Handelsbankens fondsavdeling at de 23.634 kr som stod på dette fondet skulle overført til Trastad-saken.¹²⁸ Melkesentralen bevilget 11 500 kr, A/S Sydvaranger ga 10 000 kr. Narvik kommune vedtok i 1958 å gi én krone pr. innbygger i ti år, i 1968 overrakt de 500 000 kr som gikk til sosialbygget, og

¹²⁷ Diverse takkebrev og informasjon om hva som var kommet inn av gaver. PA 85, B 21, L 2

¹²⁸ Dette er et brev fra fylkesmannen i Troms datert 24. juli 1955. Brevet er til Sør-Hålogaland bispedømmeråd. Brevet omhandler noen midler som Norges handelsstandsforbund hadde opprettet som et krigsskadefond i 1940. Det var på 20.000 kr, bare 2000 kr var brukt i 1940. Det var av forskjellige grunner blitt utdelt mer på det tidspunktet og ettersom fylkesmannen ble arrestert av tyskerne ble det ikke delt ut mer av de midlene. Da fylket hadde en revisjon i 1953, kom disse midlene frem igjen og det ble foreslått å bruke dem opp. Men da den egentlige hensikten med dette fondet var opphørt, var man gjennom noe korrespondanse med Handelsstandforeningen i Troms blitt enige om at midlene skulle brukes til humanitære formål, og da var det reisingen av åndssvakehjem på Trastad gård som fikk midlene på 23,634,38 kr i 1955.

overskuddet av salget av Kronprinsnåla dette året gav Trastad 13 524 kr.¹²⁹ I 1970-1971, da hovedkomiteen avsluttet sitt arbeid, var det til sammen investert 29 millioner kroner. Av dette var 9 millioner kroner innsamlede midler.¹³⁰

3.5 Beliggenhet, kjøp av gård og reisingen av hjemmet

Hovedkomiteen var enig i at beliggenhet for institusjonen var viktig. Det måtte være passe skjermet, men ikke for isolert og det måtte være lett ankomst til institusjonen. Det ville være hensiktsmessig med tilliggende gårdsbruk, både for mottilgangen og gi nyttig arbeidstrening for de mest funksjonsdyktige pasientene. Alt på første rådslagningsmøte ble flere steder nevnt som mulige plass for hvor åndssvakehjemmet kunne ligge. Men det tok noen år å finne et egnet sted.¹³¹

Flere steder ble vurdert og forkastet. Eieren av Trastad gård ville selge gården sin i Kvæfjord, siden han ikke bodde der lenger. Det var vanskelig å drive gård via gårdsbestyrer. Av denne grunn tilbød han Kvæfjord kommune å kjøpe gården til utbygging av yrkeskolen, da han visste at de var på utkikk etter egnet areal. Dette ble det ikke noe av. Hovedkomiteen for reisning av åndssvakehjem i nord fikk vite om denne gården. Det ble gjennomført befarings og gården ble funnet velegnet til formålet. Det var enkel kommunikasjon til Kvæfjord, og gården lå passe skjermet fra den andre bebyggelsen, og det var mulig med utvidelse hvis det skulle bli nødvendig.¹³²

Da kjøpet av gården var en realitet i september 1952 for 100.000 kr gitt av Hjelpstikkefondet, ble det fart i planleggingen. Det var viktig å komme i gang med byggingen så fort som mulig, søknader ble sendt, arkitekt kontaktet og firma forespurt om å delta i byggingen. Det ble gjort avtaler om levering av strøm, vann og vaskeritjenester.

¹²⁹ Johansen 1996, s 8 og 12 og arkivmateriale fra innsamlingene.

¹³⁰ http://www.diakonistiftelsen.no/ArtikkelBilder//PDF/%7BFO-LG-WB%7DJubhefte_NND_50AR.pdf

¹³¹ Møtereferat rådslagningsmøte bispedømmekontoret 28. Mars 1949. PA 85, B.23.

¹³² Stoff om kjøp av Trastad gård. PA 85 B 25, L 1.

Det viste seg fort at det var behov for mange flere plasser enn det hovedkomiteen søkte om. Dette hadde staten forutsett og ga dem løyve til mange flere plasser enn de søkte om. De anså at behovet for institusjonsplasser i Nord-Norge var stort.

3.6 Utbygging

Trastad Gård før den første paviljongen ble reist.

Bilde av den opprinnelige Trastad gård, hentet fra Rødahl 1972, s 30.

Da gården var kjøpt og husene som var der besiktet, var det klart at det måtte bygges noe før det kunne bli en institusjon. Gården var fra 1880, og den hadde vært drevet i enda lengre tid. Dette var en fordel siden det var et stort ønske om å ha gårdsdrift med i opplegget til hjemmet. Gården slik den sto, ble drevet av en bestyrer. Gårdsbestyreren fortsatte i jobben en tid etter at gården var solgt til åndssvakesaken, de fikk kjøpe gården med mye av utstyret og dyrene som var der. Det var en fordel siden de da slapp å starte helt på nytt når de var klare til å drive institusjon på gården. Bygningene var gamle og ikke velegnet til institusjonsbruk. Hovedbygningen ble restaurert litt og brukt til personalbolig, mens driftsbygninger og åkre ble brukt som de var i starten.

Første spadetak til den nye institusjonen ble tatt i 1952-53. Paviljong 1, *Solgården*, stod ferdig og ble innviet med stor festivitas 11.juli 1954. Det var mange inviterte gjester til stede, blant annet byråsjef Kløvestad i Sosialdepartementet og statssekretær Eskeland, hele sosialkomiteen med representant Kjell Bondevik i spissen, fylkesmann Haug, fylkeslege Schreiner, hovedkomiteens medlemmer, biskopene Alf Wiig og Wollert Krohn- Hansen.

Sistnevnte holdt innvielsestalen. Det var representanter fra kommunen, humanitære organisasjoner, diakoninstitusjonene og samordningsrådet¹³³ med flere. Det var stor festivitas med taler og omvisning på paviljong 1, Solgården, som skulle romme 30 barn, festgudstjeneste med kaffeservering utendørs etterpå og kommunal festmiddag for spesielt inviterte. Direktøren i Norske Hjelpetikker overrakte skjøtet på Trastad gård, og hovedkomiteens formann, banksjef Oscar Høyesteren, overrakte deretter eiendommen og bygningen til Nord- og Sør- Hålogaland bispedømmeråd.¹³⁴

Onsdag den 14. juli 1954 kom de første barna til Solgården. I løpet av høsten var huset fullt og mange barn stod på venteliste for å få plass. Paviljong 2, *Borgen*, var allerede under bygging, den ble åpnet i september 1955 og hadde plass til 40 barn. Det var ikke stopp med dette. Staten hadde bestemt at Trastad skulle være sentralinstitusjon for Nord-Norge og at det ville være behov for 600 institusjonsplasser. Det kom mange flere bygg til etter hvert som de rakk å bygge og å samle inne penger. Ofte startet de byggingen av husene uten å ha hele finansieringen på plass, de regnet med at det kom til å ordne seg underveis. De visste at de hadde gode givere i hele landsdelen. Det neste huset som sto ferdig var paviljong 3, *Margarethebo* i 1957, oppkalt etter Margarethe Wiig. Etter hvert som bygningene kom, ble det lettere å fordele barna ut fra grad av utviklingshemninger og sykdommer på forskjellige avdelinger. I 1957 stod økonomibygget ferdig. Dette bygget var finansiert med statsstøtte, da staten ga støtte til denne typen bygg, men ikke til bygging av selve institusjonen.

Hvert hus har sin historie, det kan man se av navnene de fikk. Husene har forskjellige navn ut fra hvor mesteparten av pengene til oppbyggingen av dem kom fra. Noen av husene er oppkalt etter viktige personer som arbeidet for saken.

- Paviljong 1, *Solgården*, 1954

Solgården var det første bygget. Navnet symboliserer mest sannsynlig at det skulle være godt å bo der, positivitet.

¹³³ Rådet for samordning av humanitært og yrkesmessig arbeid for mennesker med psykisk utviklingshemming ble etablert i 1951.

¹³⁴ Jubileumshefte 2004, s 13

- Paviljong 2, *Borgen*, 1955
I paviljong 2, Borgen, var det plass til 60 gutter. Her var det også mulighet for å samle barna til morgenandakter og andre aktiviteter.
- Paviljong 3, *Margarethebo*, 1957
Etter Margarethe Wiig, som var primus motor for reisingen av Trastad. Denne paviljongen var en liten paviljong for store jenter.
- *Oscarsheimen* sto ferdig i 1961
Da denne paviljongen ble innviet, visste de at formannen i hovedkomiteen skulle gå av. Derfor var det naturlig å gi paviljongen navnet Oscarsheimen for å hedre banksjefen som hadde lagt ned mye arbeid for å få i gang byggingen av institusjonen.
- *Speiderheimen*, 1962
Reist for penger fra speiderpikenes årlige innsamlingsaksjon.
- *Eriksheimen*, 1962
Gave fra direktør Grimsgaard og frue. Bygget ble oppkalt etter deres åndssvake sønn, hans foreldre ga penger til Trastad for at dette bygget kunne reises.
Eriksdagen, som var fødselsdagen til Erik, ble feira hvert år på Trastad. Familien Grimsgaard bodde ikke i Nord-Norge.
- Terapibyget byggetrinn 1, *Odd Fellow-bygget*, 1964
- *Lionstunet*, 1966
Lions landsaksjon ga pengene til dette bygget.
- *Russetunet*, 1966
Russens innsamlingsaksjon ved alle landsdelens gymnas i 1965 gikk til Trastad
- *Paviljong 5*, 1966
- *Finnmarskpaviljongen*, 1966
- *Paviljong 7*, 1966
- *Paviljong 8*, spesialavdelingen, 1967
Denne paviljongen var for de mest utagerende pasientene.

- *Barnehagehytte, 1969*¹³⁵

Etter hvert som tiden gikk, fikk staten flere finansieringsordninger for byggingen av slike hjem, man fikk lån og noen andre ordninger. Men fremdeles fikk Trastad innsamlingsmidler fra forskjellig hold, og dermed fikk bygningene navn fra hvor gavene kom fra. Som vi ser av lista, var det noen av paviljongene som ikke hadde navn, bare nummer.

Oversiktstegning over Trastad, hentet fra Rødahl 1972

Det trengtes ikke bare institusjonsplasser, men også personalboliger, ny driftsbygning, verksteder og skolelokaler. Gymnastikk og svømmehall ble bygd i 1972. I 1972 bodde det 373 pasienter på Trastad, dette var året med flest pasienter.

Trastad hadde en rekke underavdelinger, som var spredt rundt i landsdelen. Man ville ikke ha en så stor institusjon som staten la opp til. Derfor opprettet man enn rekke

¹³⁵ Jubileumshefte 2004, s 13-14

underavdelinger. Den første av disse var *Vensmoen Hjem for åndssvake* i Saltdal, startet i 1967. Dette hjemmet ble lagt til Vensmoen, da sanatoriet der skulle legges ned.¹³⁶

Det var ikke bare penger som skulle til for å bygge denne store institusjonen, arbeidskraft var det også bruk for, både til bygging og til å drive institusjonen på en god måte. *Aksjon soningstegn/Aktion Sühnezeichen*, en tysk fredsorganisasjon, trådte til med arbeidskraft. Dette var tyske ungdommer som ville bøte på det gale Tyskland hadde gjort under krigen. Høsten 1959 kom det 30 tyske ungdommer som bygde ny driftsbygning på Trastad. *Aksjon soningstegn* dekket alle kostnadene ved bygget, som sto ferdig våren 1960. De var flere ganger tilbake og utførte nye oppgaver, noen var der og hjalp til med byggingsarbeidet, andre var der og hjalp til på avdelingene som ekstrahjelp.¹³⁷ Før hjelpen kom med de tyske ungdommen ble det gjort et forsøk på å få inn nok penger til ny driftsbygning, det ble lansert en innsamlingsaksjon der en liter melk fra hver ku i Hålogaland skulle bringe penger til driftsbygningen, denne aksjonen innbrakte 40.000 kr men driftsbygningen ville koste mange ganger mer enn det som kom inn på denne aksjonen. Derfor var hjelpen fra de tyske ungdommene kjærkommen hjelp.¹³⁸

Trastad hadde helt fra oppstarten en ide om at barna som bodde der ikke bare skulle ”stues vekk”, men ha meningsfulle dager der de utviklet sine evner. Derfor var det viktig med en driftsbygning som fungerte godt slik at barna kunne jobbe og føle seg nyttige både for seg selv og dyrene. Det er mye selvtillit og personlighetsutvikling i mestring på forskjellige plan. Det ble etter hvert bygd drivhus som ble et gartneri som var ”drevet” av beboerne. Disse bygningene kom litt på siden av det som var de primære utbyggingsprosjektene på Trastad i starten. Etter hvert som det ikke var så kritisk mangel på institusjonsplasser, ble det prioritert velferdsområder som gymsal, svømmehall og en forsamlingshall som ble flittig brukt til samlinger, både fest og hverdagsaktiviteter. Vaskeri, kjøkken og forskjellige verksteder ble brukt både av ansatte og til arbeidstrening for beboerne.

¹³⁶ Jubileumshefte 2004, s 21-22

¹³⁷ Johansen 1996, s 9. Disse ungdommene kom fra Forbundsrepublikken Tyskland. Det kommer fremdeles ungdommer fra Tyskland til Norge gjennom denne organisasjonen.

¹³⁸ Rødahl 1972, s 37-38

Det var mange praktiske ting som måtte ordnes i forbindelse med byggingen av hjemmet. Infrastrukturen manglet og tilgangen til strøm og vann måtte forbedres, da et slikt hjem krevde store mengder av dette. Det var ikke kommunen i stand til å sikre dem på 1950-tallet, de anbefalte at de laget sitt eget vannverk. Mens strømleveringen ble avtalt med kraftselskapet.¹³⁹

De brukte samme arkitekt til alle byggene på Trastad, Else Torp Larsen fra Narvik. Hun hadde gitt det beste tilbudet til å tegne de første byggene. Det var noen uoverensstemmelser og kommunikasjonsproblemer mellom arkitekten og byggekomiteen underveis. Sykepleier Ann Mari Rothli som jobbet på Trastad fra 1962, fortalte at de hadde prøvd å få endret blant annet på utformingen av badene i de nye paviljongene som kom etter at hun ble ansatt. Dette var ikke arkitekt Else Torp Larsen lydhør for.¹⁴⁰

På de første to møtene som ble holdt i Tromsø våren 1949, var Diakonforbundet representert med diakon Rekkebo, som var bestyrer på Nærlandsheimen. Han lovet hjelp og støtte fra Diakonforbundet, da spesifikt med råd og erfaringer fra byggingen av Nærlandsheimen. Han mente også at Diakonissehuset (Lovisenberg) og Menighetssøsterhjemmet ville kunne bidra med kvalifisert personale for oppgavene som ventet i det kommende åndssvakehjemmet.¹⁴¹

Lovisenberg hadde en egen avtale om å sende diakonisser til Trastad gård. En av sykepleierne som kom til Trastad gjennom dette samarbeidet, var Ann Mari Rothli. Hun hadde sin første jobb etter endt sykepleierutdanning på Trastad, men måtte først praktisere et halvt år på Lovisenberg sykehus før hun kunne tre inn i stilingen som sykepleier og avdelingsleder på Trastad. Dette for å få relevant praksis og erfaring under kompetent

¹³⁹ Flere dokumenter mellom kommune og arbeidsnemda og kraftselskapet PA 85, B, L,

¹⁴⁰ Samtale med Ann Mari Rothli, mai 2009

¹⁴¹ Møtereferat rådslagningsmøte bispedømmekontoret 28. Mars 1949 PA 85, B.23 og møte i bispedømmet den 30. mars 1949. PA. 85, B. 23

veiledning. Trastad hadde lenge dårlig legedekning, så sykepleierne var de som i det daglige måtte ta de fleste medisinske beslutningene.¹⁴²

Søster Cesilie, hjemmets bestyrerinne i den første tiden, sjekker at alt er klart til innflytting i paviljong 1, Solgården, på Trastad. Bildet er hentet fra Rødahl 1972, s 27.

¹⁴² Samtale med Ann Mari Rothli, mai 2009

Bildet er fra paviljong 1, Solgården på Trastad. De første barna og pleierne, 1954, bildet hentet fra Johansen s 11.

3.7 Hjertelag – samfunnssak

”Hjertelag – samfunnssak” var mottoet for innsamlingsaksjonene til åndssvakesaken i Nord-Norge. Trastadsaken ble en viktig solidaritets- og samfunnssak i den nord-norske befolkningen. Man fikk støtte fra mange hold. Ikke bare var det en politisk vilje til å få til et åndssvakhjem til Nord-Norge. Det var av like stor betydning at befolkningen hadde vilje til å støtte denne saken. Uten deres interesse og engasjement hadde det ikke vært mulig å bygget dette hjemmet. Kirken var en viktig aktør. Kirkens mulighet til å nå ut med informasjon til mange mennesker og tradisjon for å samle inn penger til forskjellige gode formål, var viktig for å få inn penger til åndssvakesaken. Gjennom innsamlingsaksjonene spredte man også ny kunnskap om de åndssvake. Dette skapte en holdningsendring hos befolkningen i forholdt til åndssvake som gruppe og deres familier.

4 Hverdagsliv på Trastad

I dette kapitlet i oppgaven vil jeg gå nærmere inn på grunnlaget for Trastad Gård, Nord-Norges Åndssvakehjem og hvordan institusjonen ble drevet. Videre kommer jeg til å se nærmere på noen viktige aktører ved institusjonen, som bestyrer Gilleberg og Sigvor Riksheim, som var lærer på Trastad. Noe av informasjonen om livet på Trastad har jeg fra Ann Mari Rothli som var sykepleier der fra 1962 til 1968.

4.1 Kristent menneskesyn, kristent ansvar

Denne sangen ble diktet en gang mens Ann Mari Rothli jobbet på Trastad. Hun hadde skrevet den ned i et album hun har fra sin tid der.

Trastad sang

For barna på Trastad de har det så bra,
De har jo en Gud uten like
Som elsker dem Halleluja¹⁴³

Denne sangen viser at åndssvakehjemmet i Nord-Norge var et sted der Gud spilte en rolle. Dette var ikke så rart, siden det var kirken som hadde tatt initiativ til institusjonen. De ville formidle til barna på institusjonen at de var skapt av Gud. Ann Mari Rothli fortalte at de vanligvis sang mange søndagsskolesanger når de hadde samlinger med barna, og at hun egentlig ikke husket denne sangen.

Fra første stund det var tale om et åndssvakehjem i Nord-Norge, var det kirken som tok initiativet til dette. Det begynte med at prestefru Margarethe Wiig tok opp saken på preste- og prestefruemøtet i 1938 i Bodø. Da denne saken ble tatt opp igjen i 1949, mente stadsråden at det ville være lurt å ha kirka som en viktig aktør for reisningen av et hjem for åndssvake barn. Den norske kirke var en del av statsapparatet. Derfor var det helt naturlig å

¹⁴³ Ann Mari Rothli samtale mai 2009

henvende seg til kirken i denne saken. Dette sier noe om at vi er på et tidspunkt i historien hvor den kirkelige og religiøse bevisstheten stod sterkt.

På bispedømmerådsmøtet 28.april 1949 i Tromsø var det bred enighet om at reisingen av et slikt hjem var en kirkelig og kristen kallsoppgave. Diakon Rekkebo mente at de som skulle arbeide med denne gruppen mennesker, måtte ha et ”kall” for å klare det.¹⁴⁴

Margarethe Wiig understreket i en tale som hun holdt på et offentlig møte på samfunnshuset i Tromsø 30.mars 1949, at de hadde forsømt sitt oppdrag som kristne medmennesker. ”Vi skal bære hverandres byrder,” sa hun. Dette ble i følge henne ikke gjort i Norge og spesielt ikke i Nord-Norge når det gjaldt de åndssvake og deres familier. Denne talen viser hva som var Margarethe Wiigs motivasjon for å jobbe så iherdig med å få en institusjon for åndssvake barn i Nord-Norge. Både som medmenneske og som kristen mente hun at man hadde forsømt sin ”plikt” til å hjelpe våre medmennesker. Jeg gjengir hele talen, siden den gir et godt innblikk i tankegangen og motivasjonen til Margarethe Wiig.¹⁴⁵

Hun begynte talen med å sitere fra salmen ”Å leva det er å elske”.

”Å leva det er å elske det beste di sjel fekk nå,
å leve det er i arbeid mot rikare mål å trå.
Å leva det er å leggja all urett og lygn i grav”¹⁴⁶

”Det er jo nettopp det vi vil ved arbeidet for de åndssvake barn, leggja all urett i grav. Uretten er jo her den forsømmelsen vårt samfunn har gjort mot alle dem som er eller har åndssvake. Vi har både som enkeltmennesker og samfunn latt hvert åndssvakebelastet hjem her nord helt bære sin egen byrde, istedenfor at vi som

¹⁴⁴ Brev til overlege Rode Moen, Rønvik sinnssykehus 8.6. 1949 fra Odd With sekretær. PA 85 B 33 L 11.

¹⁴⁵ Tale M,W PA 85 B. 18 L 2

¹⁴⁶ NOS 698. Denne salmen kunne folk flest utenat fordi de hadde lært den på skolen.

kristent samfunn selvfølgelig skulle ha lydd ordren; ”Bær hverandres byrder og oppfyll på den måten vår Herre Jesu Kristi lov.”

Jeg sa; vi har latt hvert hjem bære sin egen åndssvakebyrde, og mange av oss vet at altfor mange foreldre og søsken har segnet under den byrden, fordi den ble dem for tung, så altfor tung. Ingen rakte dem en virkelig hjelpende hånd og lettet byrden så pass for dem at det ble levelige vilkår i hjemmet. Friske barn ble merket for livstid, hemmet, skadet, mødre totalt nedslitt, fedre ble sky og innesluttet. Men i samme åndedrett vil jeg gjerne si; Ære være de hjem, de mennesker som klarer å ta sitt åndssvake barn som både en gave og oppgave. Og nettopp gjennom det barnet og ved det, arbeider frem det gode og lyse i både seg selv og sine. Det er mesterlig livskunst.

Dette arbeidet, som vi nå prøver å få i gang her, faller i to deler:

Vernearbeid for alle normale barn i et hjem, ja for alle pårørende. Og det er pleie og utviklingsarbeidet for de åndssvake barna, som ikke fra skapelsen av har evnen til ”i arbeid mot rikare mål å trå” og derfor ikke kan leve et menneskeverdig liv. Men en hel del av dem kan ved kyndig behandling virkelig leve og helt ut fylle annet vers: ”å leva det er i livet å finne det største verd, Og vinna til sanning i all si ferd.”

Barna, sier jeg, men jeg vet jo om alle de åndssvake voksne og. Men jeg tror at vi her i nord nå i første omgang skal samle oss om det vi kaller de ikke utdannelsesdyktige barna, fordi jeg har slik tro på at hvis vi får åndssvake barn inn under kyndig hender, så vil i mange tilfeller godt legemlig stell, god og riktig praktisk opplæring kunne redusere åndssvakegraden betraktelig, og også vanførheten, som ofte følger mange av disse barn, mange ganger på grunn av vanstell. BL. annet bygger jeg det på selvsyn.

Som eksempler på dette kunne jeg nevne Margrete, som levde sine 13 år i en gamle på en øy oppe under Nordkapp: et beinrangel, livredd for å komme ut i solen, hva hun ikke hadde vært siden hun var spedbarn. Eller den voksne Tedda, som fikk et barn og oppgav 42 barnefedre til det. Eller påkjeningene i det barnerike hjemmet

hvor de hadde en åndssvak pike med beinhard hud på enden, fordi hun uavlatelig og under høye hyl dunket enden i gulvet, og den forandringen det ble med henne etter at hun kom på åndssvakehjem og under pleie. Det var ganske enkelt et under.

Og flere eksempler kunne jeg nevne av slike jeg selv er kommet i berøring med. Etter å ha sett barna i deres hjem og også sett slike barn på pleiehjem – sett hvilket ”paradis på jord” det kan skapes for åndssvake mennesker, - etter å ha fått noen forståelse av for en dobbeltsidig oppgave dette er, dette å frita et hjem for en meningsløs byrde, og dette at barnet slipper å være en byrde, men blir en oppgave for de menneskene som steller med det. Gjør at jeg – så inntrengende jeg kan - ber dere som er her: gjør som den barmhjertige samaritan: ta fatt, bygg stedet for de hjelpeløse. Bring den hjelpeløse dit hvor det kan skaffes pleie og betal hva det koster.

Vær på den måten med å ”spre Guds himmel av”. Lev, og hjelp andre til å leve et menneskeverdige liv.”¹⁴⁷

Dette er Margarethe Wiigs ord fra 1949. I denne talen formidler hun sine tanker om hva og hvorfor det er viktig med et slikt hjem og hvordan det skulle drives. Dette ble også komiteens tanker og ideer om hvordan dette hjemmet skulle være og drives. Som kapittel to forteller, var det mangel på beslutninger og penger som førte til at det ikke ble fart på oppbyggingen av åndssvakeinstitusjoner før etter krigen.

Det at de to nordligste bispedømmene tok på seg det ansvaret det var å bygge denne institusjonen, ble en stor inspirasjon til hele landsdelen for å samle inn utstyr og ikke minst penger til byggingen. Kirken hadde stor innflytelse og et kontaktnett som dekket hele landsdelen. Det ble henvisning til den kristne plikten til å hjelpe mennesker i nød. Dette førte til at engasjementet for saken nådde bredt ut og ble formidabelt. Kirkens aktive rolle og dens kontaktnett gjorde det enklere å få menneskene i landsdelen med på oppbyggingen av en institusjon for åndssvake. Man forsto de problemene det innebar å ha et åndssvakt barn i familien.

¹⁴⁷ Tale M.W PA 85 B. 18 L 2

På samme møtet som fru Wiig holdt også biskop Krohn-Hansen en kort innledningstale. Som henne understreket han den kristne plikten til å hjelpe mennesker i nød. Møtoreferatet forteller at man innledet det hele med salmen ”Kjærlighet er lysets kilde”.¹⁴⁸ Deretter ønsket biskopen velkommen og holdt en kort tale over Luk 4,18-19, her gjengitt etter referatet:¹⁴⁹

”Jesu budskap var forbausende sosialt, - men alt gjaldt bare en eneste ting, - sjelens frelse. Jesus (er) blitt kalt tollerens, syndens verkbrudne og elendiges vern.

Barmhjertighetsarbeidet (var) sentralt i den første kirke. Kfr. f.eks. Acta (Apg) 6,- om den første diakon. Den norske kirke har intet å skryte av med hensyn til barmhjertighetsarbeid. Kanskje har dere overlatt saken for mye til staten. Likevel skjønner Kirken og kristenfolket at det er en dyp sammenheng mellom kristendommen og sosialt arbeid. De aller ulykkeligste i samfunnet samler oss i kveld. De som har møtt nøden i hytte og hus, vet om problemets alvor. Men det gjelder at vi alle blir oss vårt personlige ansvar bevisst her. Vi ser det slik at våre menigheter i Nord-Norge må aktiveres til å reise et hjem for de dårligst utrustede åndssvake, måtte det lykkes at hjemmet for de åndssvake om ikke alt for lenge står der.”¹⁵⁰

Det vi vet og som de også visste på den tiden, var at mange åndssvake ble behandlet dårligere enn dyrene på gården, de var gjemt bort på loft, i kjeller og i fjøs. Det var en skam å ha noen i familien som var åndssvak. Å bygge en institusjon i kirkelig regi var en mulighet ikke bare til å skaffe midler, men også til å sette åndssvakesaken på dagsorden i hele landsdelen. Det var ikke bare i Nord-Norge man var opptatt av denne saken, det var en storstilt utbygging av slike institusjoner over hele landet. Holdningsarbeidet som Trastad-saken førte med seg, fikk positive ringvirkninger for alle som var i befatning med denne

¹⁴⁸ NOS 223

¹⁴⁹ ”Herrens Ånd er over meg, for han har salvet meg til å forkynne godt budskap for fattige. Han har sendt meg for å rope ut at fanger skal få frihet og blinde få synet igjen, for å sette undertrykte fri og rope ut et nådens år fra Herren.”

¹⁵⁰ Møtoreferat fra bispedømmerådets forhandlingsprotokoll av 30. mars 1949 PA 85, B.23.

gruppen mennesker. Dette gjaldt både for familiene med åndssvake barn, deres slektninger og hjelpeapparatet.

I et brev av 29.mars 1950 til flere offentlige og private personer, skriver skoledirektøren i Finnmark: „De åndssvake barna er Guds stebarn her på jorden, og for menneskene er de ofte mindre enn det. Ikke har han syndet og heller ikke hans foreldre, men det er skjedd så for at Guds gjerninger skulle åpenbares.”¹⁵¹ Dette er skrevet i et brev som anmoder folk om å gi penger til åndssvakesaken i Finnmark. Skoledirektøren brukte den kristne forankringen til å få folk med seg på denne viktige saken. Han drev også folkeopplysning om at det ikke var noens skyld at barna deres ikke var ”friske”. Alle måtte være glade for de åndsgaver de hadde fått og bruke dem etter beste evne til å hjelpe de som var dårligere stilt enn en selv.¹⁵² Dette var et av de viktige informasjons- og oppfordringsbrevene som ble sendt rundt til folk i landsdelen. Oppfordringen til å ta vare på sine medmennesker og hjelpe dem som var i ”nød”, var sterk. Her ser vi et eksempel på at Den norske kirke og staten samarbeidet om denne saken i Nord-Norge, ved at en av ”samfunnstoppene” oppfordret til å bidra til denne viktige saken. Dette brevet fra skoledirektøren er ikke enestående for Trastads vedkommende. Fra Margarethe Wiig var innkalt til møte med stadsråd Cristoffer Lohne Knutsen i Helsedirektoratet i 1949, var støtten fra staten til stede. Dette var ikke noe til hinder for at Trastad fikk en tydelig kristen forankring

I de første statuttene for Nord-Norges Åndssvakehjem, Trastad, går det tydelig frem at institusjonen skulle drives ”på kristen grunn”. I § 3 står det:

§. 3. Det er bispedømmerådenes ønske med denne stiftelse at den skal søke å samle alle gode krefter i Nord-Norge til felles arbeid for å hjelpe de åndssvake til pleie, vern og opplæring og drive anstalten på kristen grunn.¹⁵³

¹⁵¹ Brev fra skoledirektøren i Finnmark L. Aarseth. PA 85 B 33 L. 11.

¹⁵² Brev fra skoledirektøren i Finnmark L. Aarseth. PA 85 B 33 L.11.

¹⁵³ Jubileumshefte 2004, s 36 vedlegg 2, s 85

Disse ble vedtatt på bispedømmerådsmøtene i Sør-Hålogaland den 10. august 1954 og i Nord-Hålogaland den 9. september 1954. I de første statuttene sto det at Trastad skulle drives på "kristen grunn". Dette ble siden endret, men den kristne tanken om nestekjærlighet og menneskeverd var fremdeles et bærende prinsipp i driften av Trastad.

Mange av de ansatte på Trastad hadde et kristent livssyn, og mange var diakonisser. Dette preget også institusjonens miljø. Ikke bare var det andakter for barna og de ansatte, men de som jobbet der hadde et religiøst kall til sin tjeneste blant disse barna. Samarbeidet med Lovisenberg førte til at det kom nyutdannede sykepleiere/diakonisser til Trastad for å ha sin første jobb i en diakonal institusjon.¹⁵⁴ Ann Mari Rothli var en av dem. Hun fortalte om det gode arbeidsmiljøet og at de ansatte hadde mange sammenkomster også på fritiden for å ha det hyggelig sammen.

Trastad ble opprettet av Den norske kirke og kristenfolket og var bygget på kristne grunnverdier. De som startet arbeidet med dette hjemmet, hadde en overbevisning om at det de gjorde også ville føre til sjelers frelse. Etter hvert fikk Trastad en del kritikk for å påtvinge beboerne sitt livssyn. De fleste som bodde på Trastad var døpt og hadde familier som hadde en helt vanlig tilknytning til kirken og kristendommen, så et veldig stort problem var det egentlig ikke. Kritikken kan ses som et resultat av den tiltakende sekulariseringen av samfunnet. Men på slutten av 1960-tallet og utover på 1970-tallet ble det etter hvert mer problematisk å få tak i personale som var enig i statuttene og den kristne forankringen som institusjonen var grunnlagt på.¹⁵⁵

Etter hvert ble det behov for egen prest ved Trastad, og 1. april 1981 ble det ansatt prest på institusjonen, for å betjene beboerne. Dette var et samarbeid med Harstad sykehus, med 50 % stilling på hver av institusjonene. Trastad hadde fra før hatt tilgang til prest, siden både bestyrer Gilleberg og flere av dem som satt i hovdkomitéen var prester.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Ann Mari Rothli og PA 85 B 33, L 2

¹⁵⁵ Jubileumshefte 2004, s 36

¹⁵⁶ Jubileumshefte 2004, s 35

4.2 Bestyrer Johannes Gilleberg

Johannes Gilleberg (1915-2002) var den første bestyreren ved Trastad. Gilleberg var utdannet prest. Han begynte å studere teologi i 1938 og var ferdig med praktikum i 1948. Han studerte sosialomsorg i de nordiske land fra 1956 og det pedagogiske undervisningsopplegget i åndssvakeomsorgen i Danmark og Tyskland i 1963. Disse to studieoppholdene hadde han i forbindelse med utbyggingen og utviklingen av Trastad.

Bestyrer Gilleberg, bildet hentet fra Jubileumshefte 2004, s 15.

Johannes Gilleberg kom til bestyrerstillingen ved Nord-Norges åndssvakehjem, Trastad gård i 1954 og var bestyrer til 1981. Før han ble bestyrer på Trastad, satt han som Finmarks representant i den første hovedkomiteen. Han kom til Trastad fra stillingen som konstituert adjunkt og hjelpeprest i Hammerfest 1948-1955. Gilleberg var politisk aktiv hele sitt liv. Han var medlem i Kvæfjord kommunestyre fra 1963-1971.¹⁵⁷ Han hadde permisjon fra bestyrerjobben på Trastad i de periodene han var valgt inn på Stortinget som

¹⁵⁷ <http://www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representantfordeling/Representant/?perid=JOGL>

representant for Troms Senterparti (1965-1977).¹⁵⁸ Gilleberg hadde mange forskjellige verv, både offentlige og i tilknytning til Trastad og kirken. Han var formann for Aksjonsutvalget i Finnmark for reising av Nord-Norges åndssvakehjem 1950-1955 og medlem i hovedkomiteen for reising av Nord-Norges åndssvakehjem Trastad gård 1951-1955. Han var medlem Hammerfest menighetsråd i perioden 1951-1955 og siden i Kvæfjord menighetsråd fra 1957-1965. Han var også medlem av Barnevernsnemnda i Hammerfest 1953-1955 og formann i Bygge- og plankomiteen for Trastad Gård 1955-1965. Fra 1960-1963 var han formann i Åndssvakeomsorgens styreforening og i 1960-1965 var han medlem i skolestyret i Kvæfjord. Gilleberg deltok også i utvalget av 1966-69 for utredning av kirkelig betjening av funksjonshemmede. Mange av disse vervene viser hans engasjement for de svake i samfunnet og viljen hans og ønsket om å forbedre deres situasjon. Mens han satt på Stortinget var han med i det første Lossiusutvalget. Hans erfaringer fra Trastad var med på å forme de forslagene til endringer i åndssvakeomsorgen som dette utvalget kom med.¹⁵⁹ Som vi ser av denne listen, var han en engasjert mann. Han tok på seg ansvar der han kunne hjelpe andre mennesker opp og frem i lyset. Han var selv rammet av polio og hadde dermed førstehånds erfaring med hvordan det var å ha funksjonsnedsettelse i vårt samfunn.¹⁶⁰ Hans engasjement viser også at prosjektet Trastad hadde kanaler direkte inn i det politiske livet både lokalt og nasjonalt. Det kan ha hatt betydning for omdømmet og bevilgningene til Trastad.

Johannes Gilleberg har hatt stor betydning for hvordan driften av Trastad ble, og han gjorde en oppdagelse som førte til at skolen på Trastad ble startet.¹⁶¹

¹⁵⁸ <http://www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representantfordeling/Representant/?perid=JOGL>

¹⁵⁹ <http://www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representantfordeling/Representant/?perid=JOGL>

¹⁶⁰ Samtale med Ann Mari Rothli, mai 2009

¹⁶¹ Johansen 1996, s 5

4.3 Gillebergs oppdagelse

Barna som bodde på Trastad, var erklært ikke opplæringsdyktige etter skoleloven. De var alle for svakt utrustet til at de kunne lære noe skolefag. Slik var det myndighetene tenkte om disse barna. Dette var en sannhet med modifikasjoner. Mange av barna som kom til Trastad, viste seg å ha store utviklingsmuligheter både skolefaglig og i yrkesrettet retning. Dette ble etter hvert noe av det viktigste for dem som bodde på Trastad; skolen og arbeidsstuene var med i deres daglige aktivitet.

Bestyrer Gilleberg begynte i 1956 å holde morgenandakt for pasientene hver dag. Han møtte en del motstand fra pleierne. Han forteller at ” i begynnelsen ville de andre flire av meg. De trodde visst jeg var blitt tullede. Da jeg skulle tale, måtte jeg rope og skrike for å bli hørt, slikt leven var det i rommet.”¹⁶² De andre mente at det ikke var noe poeng i å holde andakter for barna, for de kunne jo ikke følge med og ikke lære noe. Dette viste seg å være feil. Etter en tid begynte barna å følge med, og de lærte fort sangene. Gjennom denne andaktsvirksomheten trente Gilleberg barnas konsentrasjonsevne, og de ble trent i møtekultur. På denne tiden var det ikke helt uvanlig med husandakter i hjemmene. Man kan kanskje regne med at noen av barna hadde litt erfaring med dette hjemmefra. Gilleberg oppnådde mye gjennom enkle bibelfortellinger og salmesang. Etter hvert begynte han med undervisning et par timer i uka for de ”kjekkeste” pasientene.¹⁶³ Dette var begynnelsen til skoledriften på Trastad.

Gilleberg oppdaget et utviklingspotensial utover det man hadde antatt at barna hadde. Da man begynte å planlegge institusjonen, hadde man hatt en tanke om at barna skulle få mulighet til daglige aktiviteter som stimulerte deres utvikling. Men at barna var så lydhe for kunnskap, hadde de ikke tatt høyde for. Oppdagelsen til Gilleberg førte til at det ble ansatt en lærer i 1957, selv om man ikke hadde midler til stillingen og staten ikke var villig

¹⁶² Johansen 1996, s 14

¹⁶³ Johansen 1996, s 14 -15

til å gi lønnsmidler til denne stillingen. Dette sier noe om at man var forut for staten og turde å satse på det man mente var riktig.

Per Vestrheim var denne første læreren på Trastad, han ble ansatt i 1957. Hans oppgave var å gi barna fysisk og mental fostring. Han lagde et pedagogisk opplegg som kombinerte det praktiske og teoretiske slik at det enkelte barn i størst mulig grad skulle lære ut fra sine forutsetninger. Det tok ikke lang tid før flere av de ikke opplæringsdyktige barna kunne lese og skrive. Lærer Vestrheim la stor vekt på forming, sang og musikk i sin undervisning. Dette kjente barna godt til fra morgenandakten til bestyrer Gilleberg. I 1958 ble Sigvor Riksheim ansatt som håndarbeidslærer. Hun har betydd mye for hvordan vi i dag tenker om skolegang for psykisk utviklingshemmede. Riksheim var en dyktig dame som gjorde mye for barna på Trastad. Hun la sin sjel i at barna skulle få det beste utbyttet av undervisningen innen fri forming og spesielt innen keramikk.

På begynnelsen av 1960-tallet ble Trastad skole med i Forsøksrådets skoleprosjekt. I 1962 fikk de bevilget midler til to lærerstillinger fra forskningsrådet. Denne forsøksperioden varte frem til 1970. Det var en beskjeden start på skolen med ca tretti elever som var utvalgt blant de meste velfungerende på institusjonen. Gradvis ble skolen utvidet i antall elever og flere lærere ble ansatt.¹⁶⁴

Gilleberg begynte i 1958 med konfirmasjonsforberedelse med noen av barna. Det var åtte stolte konfirmanter som sto til konfirmasjon 8.mai 1960 i Kvæfjord kirke.¹⁶⁵ Dette var første gang man konfirmerte åndssvake som var på institusjon i Norge. Det er nærliggende å tro at den kirkelige tilknytningen som Trastad hadde, var av stor betydning for at det var mulig å gjennomføre konfirmasjon så tidlig i åndssvakeomsorgens historie i Norge.¹⁶⁶ Dette var et gjennombrudd for å gi de åndssvake et verdig liv med like rettigheter som andre mennesker. Gilleberg var senere med i et utvalg som laget en utredning om Den norske kirkens betjening av funksjonshemmede. Fremdeles er det ikke en selvfølge at

¹⁶⁴ PA 85. B 118, L 1

¹⁶⁵ Johansen 1996, s 14 -15 og Rødahl 1972, s 61

¹⁶⁶ Johansen 1996, s 15

utviklingshemmede blir konfirmert. Man sliter fremdeles med integrering av utviklingshemmede i Den norske kirke, men det er likevel ikke uvanlig med konfirmasjon for denne gruppen.

Konfirmasjon for Trastad-ungdom i Kvæfjord kirke.

De første konfirmantene på Trastad, 8. mai 1960.
Bak fra v.: Knut Verner Simonsen, Odd Schjønning, Torleif Rusch.
Foran fra v.: Marie Rydnes, Anne Sofie Barth, Evelyn Eide, Gerl Akenes og Ingeborg Iversen.

De første konfirmantene fra Trastad ble konfirmert i Kvæfjord kirke 8.mai 1960. Bildene er hentet fra Rødahl 1972, s 61 og Johansen 1996, s 15

4.4 Formingslærerinne Sigvor Riksheim

Sigvor Riksheim Strømnes (1904-1998)¹⁶⁷ vokste opp i Mosjøen som nest yngst av åtte søsken. Hennes lillebror var psykisk utviklingshemmet. En hendelse fra deres barndom gjorde at Sigvor fikk det engasjementet som førte til at hun tok jobben på Trastad. Denne hendelsen skjedde da Sigvor så vidt var begynt på skolen. Noen fine fruer fremkalte

¹⁶⁷ Hansen 1998, s 55. Sigvor Riksheim Strømnes giftet seg i voksen alder med professor i pedagogikk Martin Strømnes. De fikk to år sammen før han døde. Hjemmet deres ble et møtested for mange som var opptatt av det arbeid og de ideer hun hadde angående psykisk utviklingshemmede og deres menneskeverd og muligheter. Hansen 1998, s 58

hånlatter over hennes lillebror. Hun glemte aldri denne hendelsen. Broren var pasient på Nord-Norges åndssvakehjem, Trastad gård, i mange år.¹⁶⁸ Hennes bakgrunn gjorde at hun hadde et engasjement for denne gruppen mennesker og deres ve og vel. Hun visste at de hadde store utviklingsmuligheter og studerte for å finne frem til metoder som kunne forløse disse barnas utviklingsmuligheter.

Sigvor Riksheim ble ansatt som formingslærerinne og hadde hovedansvaret for den delen av undervisningen. Sigvor Riksheim hadde lang erfaring som lærerinne før hun begynte på Trastad skole i 1957. Hun tok eksamener ved den kvinnelige industriskole i Oslo i 1924 og i 1937, og ved søstrene Bergssons vevskole i 1924. Hun hadde kurs i håndarbeid, tegning og treskjæring. Hun var åpen for nye ideer fra starten av sin yrkesutdanning og hadde studert Montessoris pedagogiske filosofi.¹⁶⁹ Dette benyttet hun seg av i sine lærerjobber. Sin første lærergjerning hadde hun på Hemnesberget. Deretter ble hun lærer på folkeskolen i Svolvær hvor hun var i nesten tretti år. Det var en erfaren lærer som kom til Trastad. Her utviklet hun sine tanker om barnet som en totalperson, noe som er en viktig side ved montessoripedagogikken. Hun siktet mot å forløse de skapende evnene som bodde i barna.¹⁷⁰

Sigvor reiste til USA i 1954 der hun jobbet på forskjellige åndssvakeinstitusjoner i to-tre år. Her brukte hun sin egen metode, som hun høstet stor anerkjennelse for. Hun var på studietur til USA også etter at hun ble ansatt på Trastad.¹⁷¹

Hun ble ansatt på Trastad i 1958 for å undervise i vev, søm og håndarbeid, men insisterte også på at de skulle ha fri forming. Hun så på læreren som en varsom veileder, ledsager, oppmuntrer og forløser og trodde på dette også der åndsevnene så ut til å mangle. Også der skulle læringsprosessen være en dialog mellom ånden og hånden. Målet var et meningsfullt

¹⁶⁸ Hansen 1998, s 55

¹⁶⁹ <http://home.online.no/~kjell-rl/montessori/innhold/pedagogikk.htm>

¹⁷⁰ Hansen 1998, s 55 <http://home.online.no/~kjell-rl/montessori/innhold/pedagogikk.htm>

¹⁷¹ Hansen 1998, s 55-56

liv på beboernes premisser, læringen skulle foregå i en frihet som mange ikke var vant til.¹⁷²

Sigvor Riksheim var en sterk kvinne som ikke ga seg når hun mente det hun hadde å komme med ville være til beste for Trastad. Hun mente at ansvaret for undervisningen av psykisk utviklingshemmede burde ligge under Kirke- og undervisningsdepartementet og ikke under Sosialdepartementet som det gjorde da. Dette kjempet hun for. Det var først og fremst hennes fortjeneste at Trastad skole ble med i et åtte års langt prøveprosjekt gjennom Forsøksrådet (1962-1970). Dette forsøkskoleprosjektet har fått veldig stor betydning for hvordan vi i dag ser på undervisning og integrering av utviklingshemmede i de offentlige skolene.¹⁷³

Gjennom arbeidsterapi med tålmodig og systematisk trening viste det seg at flere elever hadde kunstneriske talenter. Sigvor Riksheim med sin formingsbakgrunn la stor vekt på den enkeltes iboende potensial og lanserte begrepet ”Gi oss lov og vi kan”. Hun la hele sin sjel i å tilrettelegge et undervisningstilbud med utgangspunkt i fri forming, særlig i keramikk. Hun konsentrerte etter hvert sin energi rundt noen spesielt dyktige elever og hjalp dem frem til å bli kunstnere.

Blant andre pionerer innenfor formings- og handarbeidsaktiviteter kan nevnes Bertha Nesje, som hadde veving som sitt spesialfelt, og Gunnar Leiksett, omtalt som ”altmuligmann”. Etter at det kom et eget terapibygg, var det stor virksomhet både innenfor produksjonsvirksomhet, forming og kunsthåndverk.¹⁷⁴

Sigvor Riksheim fikk Kongens fortjenestemedalje i gull den 13.april 1970 for sitt engasjement for psykisk utviklingshemmedes skolegang. Høytideligheten foregikk på

¹⁷² Hansen 1998, s 55

¹⁷³ Hansen 1998, s 56-57 og 60

¹⁷⁴ <http://www.diakonistiftelsen.no/Artikkel.aspx?pkArtikkel=100&Language=N&pkMenu=19&pksMenu=38&pkssMenu=>

Trastad. Overrekkelsen ble gjort av skoledirektør Per Kvist, med mange rosende ord om hennes gjerning.¹⁷⁵

Sigvor Riksheim var flink til å dokumentere og samle ting beboerne laget. Arbeidene ble nummerert og datert og lagt i esker for hvert enkelt barn. Dette utgjør i dag mye av kunstutstillingen som vises på Trastad samlinger.¹⁷⁶

Begge bilder viser Sigvor Riksheim sammen med elever som hun fikk frem som kunstnere. Noen av disse har blant annet hatt kunstverk med på høstutstillingen i Oslo. Bildene er hentet fra Rødhal 1972, s 62 og Johansens 1996, s 24.

¹⁷⁵ Hansen 1998, s 56

¹⁷⁶ Hansen 1998, s 60

Bildet har jeg fått fra Nord-Norsk diakonistiftelse og viser et utsnitt fra Trastad samlings kunstgalleri. Dette galleriet er unikt i verdensmålestokk, her er det samlet mye takket være Sigvor Riksheims samlebokser fra ca femti elever.

4.5 Hverdagsliv på institusjonen

Som tidligere nevnt, var aktivisering en viktig del av opplegget på Trastad. Allerede tre år etter oppstarten var de i gang med skoledrift. De minste barna og de som ikke var ”kjekke” nok til å gå på skolen, ble også aktivisert etter institusjonens beste evne. Det ble drevet barnehage på Trastad for alle aldersgrupper. Dette var et tilbud for dem som ikke gikk på skolen. Man ønsket å aktivisere barna på en annen måte enn det var mulig for pleierne på avdelingen. Her var uteaktiviteter en viktig del av opplegget. Blant annet ble det bygget en barnehagehytte i 1969.¹⁷⁷

Barnehagen og utelivet med lekeplass var en fin avveksling for barna. Det var, som vi vet, trangt om plassen på avdelingene siden man hele tiden hadde overbelegg av beboere. Barna ble organisert i to grupper som byttet på å være på aktiviteter. En gruppe var ute på en eller annen aktivitet før middag, mens den andre gruppen var inne på avdelingen. Så

¹⁷⁷ Samtale med Ann Mari Rothli mai 2009 og Johansen 1996, s 12-18

byttet de om. Det er en ganske typisk norsk tankegang, at det er sunt å få frisk luft. Alle barna skulle ikke ut bare på fine sommerdager, men i all slags vær og til alle årstider.

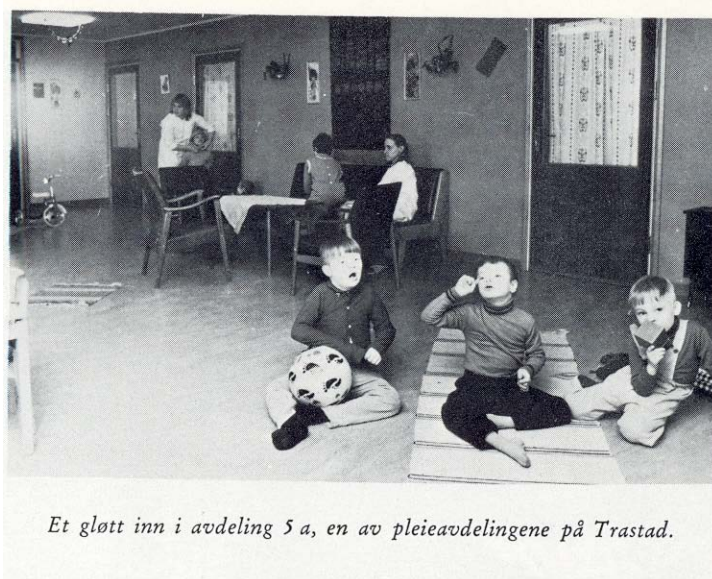
Hver avdeling hadde sin spisesal, men maten kom fra et felles kjøkken. Dette førte til at pasientene ikke kjente lukt av matlaging på årevis. De stelte også i stand selskaper for barna når de hadde fødselsdager og i høytidene. Maten til disse tilstelningene kom som regel fra felleskjøkkenet, men noen få ganger hadde de tid til å steke vafler på avdelingen i helgene. I starten var bordene skrudd fast i gulvet, slik at det ikke skulle være mulig å rive dem over ende. Det var også blikkservise for at ikke noe skulle knuse noe hvis man mistet det i gulvet. De hadde sikret seg mot det meste fra starten av. Etter hvert fant man ut at det på de aller fleste avdelingene ikke var nødvendig med disse sikkerhetsforanstaltningene.¹⁷⁸

Dette er to bilder fra den paviljongen som i dag er museum, bildene er tatt i museet sommeren 2009. Paviljongen er satt tilbake slik den opprinnelig var. Bildene viser hvordan det var i spisesalen og i oppholdsrommet på slutten av 1950-tallet og begynnelsen av 1960-tallet. Foto: Beate Katrine Sørensen juli 2009.

¹⁷⁸ Omvisning på Trastad samlinger sommeren 2009

Opprinnelig fulgte man en sykehustankegang når det gjaldt innredning og hygiene. Det var ingen tepper og bilder på veggene, man var bekymret for at barna ville ødelegge slike ting med en gang. Man var også bekymret for at hygienen skulle bli dårligere med slike gjenstander på avdelingene. Etter diskusjoner og overveininger gikk man vekk fra dette. De ansatte kom frem til at hvis man hengte opp mange bilder og tepper samtidig, ville det ikke bli så interessant å plukke på dem. Denne teorien viste seg å fungere, og dermed ble det bilder og tepper på alle avdelingene på Trastad.¹⁷⁹

Et gløtt inn i avdeling 5 a, en av pleieavdelingene på Trastad.

Bildet er fra en vanlig dag på Trastad og viser barn i lek. Her ser vi at det er bilder og tepper, noe det ikke var da institusjonen ble åpnet. Bildet er hentet fra Rødahl 1972, s 53.

I min samtale med sykepleier Ann Mari Rothli fortalte hun om dagliglivet for dem som jobbet der og for barna. Hun viste noen bilder fra livet på institusjonen på begynnelsen av 1960-tallet. Et av bildene var av barn med vannhode som lå i sengene sine ute på verandaen utenfor den avdelingen de bodde på. Disse barna skulle også få være ute i frisk luft og ikke bare inne, noe som var vanlig i andre land. Norge har en kultur for at det alltid

¹⁷⁹ Samtale med Ann Mari Rothli

er sunt å være ute i frisk luft, nesten uansett hvilken sykdom eller lidelse man har. Dette var også tankegangen på Trastad.¹⁸⁰

De prøvde å gjøre det aller beste for barna som bodde på institusjonen. En gutt som kunne sykle, fikk sykkel. En jente som elsket å bade, tok de med til Harstad for å bade i det offentlige svømmebassenget der. Der måtte de krangle med badevakten for å få lov å bruke bassenget, siden jenta var psykisk utviklingshemmet. Men de ga seg ikke og fikk en fin dag i bassenget. Denne turen til Harstad gjorde Ann Mari Rothli og en kollega på sin fritid. Det sier noe om hvilken mentalitet de hadde som jobbet på institusjonen.¹⁸¹

4.6 Trastad, lokalsamfunnet og litt til

Trastad ble etter hvert et eget samfunn i lokalsamfunnet. De hadde alt de trengte på institusjonen. Det var skole, forsamlingslokaler, idrettsanlegg med svømmehall, storkjøkken, vaskeri, lege og tannlege. Etter hvert ble det etablert forskjellige bedrifter som produserte ting for salg, *Trastad produkter*, med flere underavdelinger som fremdeles er i drift. Det at Trastad var ”selvforsynt”, gjorde at pasienten ikke trengte å forholde seg så mye til det ”vanlige” samfunnet de var en del av. Dette er en av ulempene med institusjoner for psykisk utviklingshemmede; integreringen i samfunnet blir liten. Det er likevel ikke tvil om at Trastad satte sitt preg på den lille bygda Kvæfjord i Troms. Da Trastad var på sist største i 1972, hadde institusjonen et årsbudsjett som var mye større enn Kvæfjord kommunes og flere ansatte enn kommunen. En annen ting som var bra for lokalsamfunnet, var alle arbeidsplassene ved Trastad. Ulempen ved dette viste seg da nedbyggingen av institusjonen startet og siden nedleggingen i forbindelse med HVPU-reformen. Da mistet kommunen en stor arbeidsplass og inntektskilde. På den annen side var også Trastad gård barn av sin tid. Noen av de beboerne som i utgangspunktet var godt integrert i sine familier, fikk det verre på Trastad gård. Konstant overbelegg og for få voksne per barn gjorde forholdene vanskelig både for voksne og barn. Blant annet var det

¹⁸⁰ Se vedlegg 3, som gir innblikk i hvordan institusjonen ble drevet

¹⁸¹ Samtale med Ann Mari Rothli, mai 2009

kun en nattevakt på 20-25 barn. Vedkommende hadde samtidig ansvar for å reparere, vedlikeholde og legge på plass klær. Da er det ikke vanskelig å forstå at de måtte ty til blant annet tvangstrøye og reimer på de mest urolige pasientene. Dette var ikke spesielt for Trastad, men vanlige metoder å bruke på denne tiden. Det fortelles at det fantes en skuff på institusjonen der de oppbevarte lenker og lignende ting. Dette var slikt som noen pasienter kunne ha på når de kom til institusjonen. De ble fjernet ved ankomst og lagt i denne skuffen. Ann Mari Rothli fortalte at det hendte de fikk inn nye pasienter som var så skitne at de måtte bade i flere vann. Pårørende til disse pasientene hadde ikke klart å hankses med dem fordi de var blitt for utagerende. Kanskje var de også veldig feilmedisinert av den lokale legen. Disse pasientene fikk det ofte mye bedre på institusjon, der de fikk kyndig pleie både medisinsk og mentalt.¹⁸² Selv om Trastad i lang tid hadde manglende lege- og tannlege på institusjonen, opparbeidet sykepleierne en god medisinsk forståelse og kunne hjelpe i mange situasjoner.

Man kan si at historien til Nord-Norges Åndssvakehjem, Trastad gård, forteller mye om innsatsviljen til de menneskene som jobbet denne institusjonen frem og om hvilket engasjementet som kom fra befolkningen i landsdelen. Uten pionerer som turte å stå på for det de trodde på og fremme saken både ovenfor allmennheten og myndighetene, hadde nok ikke denne institusjonen sett dagens lys.

Behovet for avlastning og omsorgsovertagelse av de åndssvake var stort i Nord-Norge, det fantes ikke noe tilbud til de familiene som slet med dette. Mange ble behandlet dårlig, og de var ofte feilmedisinert av den lokale legen. Opprettelsen av åndssvakehjemmet på Trastad gård var derfor til stor nytte.

På Trastad oppdaget man at de åndssvake hadde større utviklingsmuligheter enn det man først trodde de hadde. Trastad var forberedt på at barna var understimulerte når de kom til institusjonen. Men at de hadde så stort utviklingspotensiale skjønnte man ikke før man begynte å erfare det. Skolen og alle bedriftene/arbeidstuene er et tydelig tegn på at de fikk

¹⁸² Ann Mari Rothli, mai 2009 og guiden på Trastad samlinger, sommeren 2009

til å gi beboerne mulighet til å utvikle seg ut fra sine forutsetninger. Mange av disse bedriftene er fremdeles i drift, nesten 20 år etter at Trastad ble lagt ned med HVPU reformen.

Holdningsendringene til denne gruppen mennesker som blant andre Trastad var med på å drive frem, førte til en offisiell navneendring fra ”åndssvake” og ”evneveike” til det felles ”psykisk utviklingshemmet” i 1966. Nord-Norges åndssvakehjem, Trastad gård, fikk dermed et navn som ikke var helt politisk korrekt. Man diskuterte navneendring i kjølvann av denne endringen, men det tok enda noen år før man 1. juli 1980 valgte å endre navnet på stiftelsen til Nord-Norsk diakonistiftelse. Men selve institusjonen fortsatte å hete Trastad.

Trastad har hatt stor betydning også nasjonalt på grunn av Gillebergs politiske engasjement. Man kan derfor si at Trastad har spilt en viktig rolle i utviklingen av den offentlige omsorgen for psykisk utviklingshemmede. Trastads kristne forankring har hatt betydning også for kirkens engasjement for denne gruppen. For eksempel når det gjelder konfirmasjon av utviklingshemmede, planene rundt det og ikke minst den utviklingen som skjer nå med et ønske om ”en kirke for alle” og gudstjenestearbeidet ”Tro og lys”¹⁸³ som drives rundt om i landet.

¹⁸³ En internasjonal, kristen bevegelse som arbeider for at utviklingshemmede og deres familier skal finne sin plass i samfunn og kirke. Den ble startet i 1971 av kanadiere Jean Vanier og spesialpedagogen Marie-Hélène Mathieu. Tro og Lys startet her i landet i 1990. <http://www.trooglys.no/trooglys.htm> 30.04.2010

5 Konklusjon

Trastad gård er et viktig stykke historie i utviklingen av den norske åndssvakeomsorgen. Trastad ble til gjennom et bredt samarbeid mellom ulike instanser. Av disse var kirken og en aktør som Margarethe Wiig av den største betydning for etableringen av denne institusjonen. For en landsdel som i utgangspunktet var sterkt preget av krigen og hadde enorme utfordringer med å gjenoppbygge samfunnet, er det ganske utrolig hvordan de likevel fant midler til å støtte bygging og drift av Trastad gård. Bare det å ansette lærere uten å ha lønnsmidler på plass, var ganske dristig gjort. Dette sier noe om aktørens mentalitet og folks villighet til å satse på prosjektet. Det sier også noe om religiøsitet og kirkens stilling.

Trastad gård var en pioner på flere felter innenfor åndssvakeomsorgen. Man var tidlig ute med å se potensialet og utviklingsmulighetene hos sine beboere. Det gjorde at man tilrettela tilbudene sine på en slik måte at flest mulig fikk delta. Skoletilbudet ble tilnærmet den vanlige skolen så langt det var mulig. Blant annet innførte man lesing, skriving og regning. Man var også først ute med å konfirmere noen av beboerne. Aktivisering av beboerne var viktig, fra de minste til de eldste. Allerede før oppstarten tenkte man at det kunne være mulig at noen av de ”kjekke” jentene kunne jobbe i vaskeriet og på kjøkkenet som hjelpere, og at barna skulle være med i gårdsdriften. Dette var ikke spesielt for Trastad, men de hadde klare tanker om at barna skulle aktiviseres og sosialiseres til å bli nyttige samfunnsborgere på sitt nivå. De ble ikke stengt inne på avdelingene som vi har sett eksempler på fra tidligere tider.

Utviklingen som skjedde ved institusjonen, nyutvinningen i måten å nærme seg utviklingshemmede på, var for så vidt tilfeldig. Den var knyttet til personer som hadde et våkent øye for potensialet hos beboerne og kunnskapen til å utvikle det slik som Johannes Gilleberg og Sigvor Riksheim.

Det kom etter hver flere institusjoner for psykisk utviklingshemmede i Nord-Norge. I begynnelsen var de underavdelinger til Trastad. Dette var for at institusjonen på Trastad ikke skulle bli for stor og for å få en større geografisk spredning på institusjonene. Slik ble det også enklere for familiene å holde kontakt med barna sine. Dette viste seg å være en

fordel da HVPU-reformen ble gjennomført. Vi vet at en del pasienter ikke hadde noe kontakt med familien sin etter at de kom til Trastad. Ann Mari Rohtli har fortalt om dette. For å bøte på dette begynte hun å skrive brev til foreldrene en gang i året der hun fortalte litt om barnet deres og der barna selv kanskje sendte med noe de hadde laget, som kort eller tegninger.

Trastad gård var en av mange sentralinstitusjoner som ble bygget i samme tidsepoke. Slik går den inn som en del av de utviklingshemmedes historie i Norge. Samtidig var Trastad en institusjon som med sitt særpreg har betydd mye for alle som bodde der både på godt og vondt. Trastad har vært en del av den utviklingen som Norge har vært gjennom fra byggingen av store institusjonene og frem til dagens situasjon med mindre verna boliger som egentlig er små "institusjoner" i alle kommunene i Norge.

Også på et nasjonalt nivå gjorde man nytte av de erfaringene som ble gjort ved Trastad, spesielt gjennom Gillebergs aktive deltagelse i nasjonale politiske fora. Den bakgrunnen og erfaringene han fikk fra Trastad, tok han blant annet med seg inn i arbeidet med å utvikle forslag til retningslinjer og målsetting for videre utbygging av åndssvakeomsorgen i det såkalte "Lossiusutvalget", det første steget på vei mot HVPU-reformen.

Da Trastad Gård ble opprettet, var det en skam å ha barn med utviklingshemming. Dette førte til at de ofte ble gjemt bort fra samfunnet. Mange myter var knyttet til disse barna, som for eksempel at det var foreldrenes skyld at barna ble slik. Fru Wiigs drivkraft var å skape bedre vilkår for disse barna og deres familier. Gjennom opprettelsen av Trastad fikk man et fokus på disse barnas situasjon. Trastad drev med systematisk opplysning som bidro til å løfte dem opp gjennom sin måte å formidle menneskeverd på. Barna som ble gjemt bort, ble hentet frem og fikk nå en plass der de både ble sett og hørt og fikk lov til å utvikle seg i sitt eget tempo.

Det ligger en dyp forankring i det kristne menneskeverdet bak opprettelsen og driften av institusjonen Nord-Norges åndssvakehjem, Trastad gård. Det var kirken sammen med kirkefolket som tok initiativet til opprettelsen, og det var enighet om at Trastad skulle drives på kristen grunn. "Vi skal bære hverandres byrder og spre Guds himmel". Slik argumenterte Margarethe Wiig for opprettelsen av Trastad institusjon. De kristne hadde

forsømt seg mot vanskeligstilte som var i ”nød” og ikke tatt det ansvaret som det innebærer å være kristen. Den barmhjertige samaritan ble brukt som forbilde ved flere anledninger. Også blant de ansatte på Trastad var det kristne menneskesynet en grunnleggende motivasjon og drivkraft. De fleste opplevde at de hadde et kall til å jobbe nettopp med denne gruppen. Det ga slitestyrke.

Omsorgen for de svake i samfunnet har alltid vært en viktig del av kirkens virke og ansvarsområde. Trastad er et konkret resultat av denne omsorgen og dette engasjementet. Som fru Wiig sa: ”Uretten er den forsømmelsen vårt samfunn har gjort mot alle dem som er eller har åndssvake i familien. Vi har både som enkeltmennesker og samfunn latt hvert åndssvakebelastet hjem her nord helt bære sin egen byrde, istedenfor at vi som et kristent samfunn selvfølgelig skulle ha lydd ordren; ”Bær hverandres byrder og oppfyll på den måten vår Herre Jesu Kristi lov.”

Vedlegg

Vedlegg 1. Historisk innspill ved Trastad`s 25-års jubileum

Et historisk innspill ved Trastad`s 25- års jubileum v/Mossa Brox

Det var en gang – Slik begynner alle eventyr--. Men dette eventyret handler ikke om troll og skogens dyr. Det var en gang en kvinne som fikk en stor idé. Et hjem skule bygges her nord. Et hjem for de svakeste av de svake. De som var minst utrustet her på jord. Tanken stor og varm – brente i hennes barm. Hun visste om de mange, mange hjem, om utslitte foreldre som kjempet og slet, Uten noen hjelp eller støtte fra noe sted. Samfunnet ville ikke vite om dem. Men, bispinne Margarethe Wiig følte at det var en menneskeplikt Å gjøre noe for denne sak. Ofte har det stått kvinner bak i mang en stor samfunnssak. Tenk på Norske Kvinners Sanitetsforening og deres Fredrikke Marie Kvam. Hva har ikke den organisasjonen betydd for vårt land? De tusener av foreninger, store og små, som lik bekkene danner den store å. Men en må være først skal en kunne hjelpe når nøden er størst. Margarethe Wiig talte Trastad`s sak i tid og utid – fra første dag. Først la hun planen fram for sin mann, biskopen i Hålogaland. Så kontaktet hun venner og kjente, både fjern og nær. Ideen den fenget. Noe måtte gjøres her. Nå gjaldt det å samle inn mange penger. Nå skulle det ikke ventes lenger. Av bondekonene hun ba om "en nevene ull". Sekker på sekker – stappende full ga penger i banken. Alle brent for denne tanken.

Fiskerne ga en Lofottorsk. Trastadmarsj vi gikk--. Pengene strømmet inn. Gaver fra store og små de fikk. Og nu er det gått et kvart hundre år siden den første paviljongen på Trastad ferdig står. Hundrede av psykisk utviklingshemmede, store og små, kvinner og menn har fått et hjem Og snøballen rullet. Det bygges stadig mer. Tilbudene blir bedre og flere og flere. Men la oss aldri glemme at bispedømmerrådet med Margarethe Wiig bak. Det er ryggraden i denne store samfunnssak. I kveld vil vi se tilbake. Minnes de svunne dage. Hva vi tapte, hva vi vant. Hva vi her på Trastad fant av sorger og gleder for våre kjære, som vi ikke maktet å ha hjemme mere. Selv om samfunnet har tatt over når det gjelder økonomi og slikt, trengs det noen som aldri sover, men som ser det som en kjærkommen plikt at våre svake får det de trenger--. Ikke bare det daglige brød. Men en åndelig føde-, man ei kan få av penger, er vel like viktig som legemlig nød. Og vi foreldre som nå er løst Fra noen av byrdene våre. Vi takker for all den omsorg og trøst dere gir til de som trenger det så såre. Takk til alle dere som i alle disse dager og netter byrdene for oss foreldre letter. Men først og sist vi takker deg Margarethe Wiig for de bønner du har bedt,--for alle steg du gikk i forbønn for alle våre svakeste av de svake. Kunne vår takknemlighet gi deg litt tilbake av all den tid og alle krefter du så uselvisk ga. I kveld vil vi gi deg et hipp- hipp- hurra for din kjærlighet så rik og stor--. Du er i sannhet - Trastad`s mor.

Trastad-Nytt

Første nummer av Trastad-Nytt kom ut som en julehilsen i 1970. Det var et ønske om å være et kontakt- og informasjonsorgan. En hilsen fra heim til heim – om en vil.

Atle Aas skriver i 1970:

Lenge har vi som arbeider ved institusjonen følt behovet for et eget blad for Trastad Gård. I første rekke for å nå den enkelte av foreldre og pårørende med informasjon om de ting som skjer innen åndssvakeomsorgen generelt og innen Trastad

Vedlegg 2. Statuttene for Trastad

Statuttene for Trastad gård, Nord-Norges Åndssvakehjem.¹⁸⁴

§. 1.

Trastad gård, Nord-Norges Åndssvakehjem er en selvstendig stiftelse opprettet av Sør- Hålogaland og Nord- Hålogaland bispedømmeråd i møte den 10. august 1954 i Sør- Hålogaland og den 9. september 1954 i Nord- Hålogaland bispedømmeråd.

§. 2.

Formålet med stiftelsen er å motta og drive eiendommen Trastad Gård, gr. 58, br,nr 1 i Kvæfjord og den sentralanstalten for åndssvake som er under utbygging av eiendommen. Bidrag til innkjøp av Trastad gård, restaurering av hovedbygningen og bygging av anstaltens 1. Paviljong er innsamlet ved den av Hålogaland bispedømmeråd nedsatte arbeids- og hovedkomité. Denne komité skal også planlegge og lede den videre utbygging av åndssvakehjemmet etter det mandat bispedømmerådene gir den. Komiteens sammensetning bestemmes til enhver tid av bispedømmerådet.

§. 3.

Det er bispedømmerådernes ønske med denne stiftelse at den skal søke å samle alle gode krefter i Nord-Norge til felles arbeid for å hjelpe de åndssvake til pleie, vern og opplæring og drive anstalten på kristen grunn.

§. 4.

Stiftelsen ledes av det styre på 5 medlemmer med varamenn. Hvert bispedømme oppnevner 2 medlemmer og sosialdepartementet det fente. Blant medlemmene bør det være en lege og 2 kvinner. Oppnevningen skjer for 2 år ad gangen, dog således at etter 1 år trer et medlem fra hvert bispedømme med varamann ut etter loddtrekning. Senere oppnevnes hvert år et medlem med

¹⁸⁴ Statuttene for Trastad gård, Nord-Norsk Åndssvakehjem. PA 85, B 22, L1

varamann for hvert bispedømme for 2 år ad gangen. Styret velger innen sin midte formann og varaformann. Bestyreren deltar i styremøtene uten stemme.

§. 5.

Styret kan meddele prokurata. For øvrig forpliktes stiftelsen av formannen (varaformannen)et annet medlem i fellesskap.

§. 6.

Styret møtes så ofte det er nødvendig, dog minst 1 gang hvert kvartal. Møtet sammenkalles av formannen. Innkalingene vedlegges saksliste. Det fores protokoll over forhandlingene. Styret er vedtaksført når 3 medlemmer er til stede. Utskrift av styreprotokollen skal sendes styrets medlemmer og varamann og til bispedømmerådene.

§. 7.

Styret leder stiftelsen overensstemmende med den formål og disse statutter. Det legges opp en forsvarlig regnskapsførsel som skal revideres av revisor godkjennes av Sosialdepartementet.

Styret avgir hvert år beretning og regnskap over virksomheten og fremlegger budsjettforslag.

§. 8

Bispedømmerodene ansetter hjemmets bestyrer etter at styre har avgitt sin innstilling. Bestyrer av gårdsdriften ansettes av styret.

Styret ansetter også den nødvendige hjelp ved hjemmet. Styret utferdiger de nødvendige instruksjoner for samtlige ansatte.

§. 9.

Styret skal foreta inspeksjon av hjemmet minst 2 ganger årlig. Bestyreren skal underrettes om inspeksjonen og være tilstede. Klager over hjemmet eller funksjonærer behandles snarest mulig av styret etter bestyrerens uttalelser er innhentet.

§. 10.

Endringer i og tillegg til disse statutter kan vedtas av bispedømmerådene såfremt forholdene skulle gjøre det ønskelig.

Vedlegg 3. Tre historier fra Trastad

Disse to historiene er hentet fra 50 jubileumshefte til Nord-Norsk diakonistiftelse, de har vært trykt i tidligere hefter fra dem. De viser litt hvordan det var på Trastad. Derfor har jeg tatt de med her.

Mangeårig avdelingsleder ved paviljong 2 på Trastad, Per Overgaard Hansen¹⁸⁵ har gjort et lite tilbakeblikk og beskrevet avdelingen fra “de glade 60-årene”.

“Paviljong 2 var med sine 52 beboere den desidert største avdelingen på Trastad. Litt over halvparten var høytfungerende og den andre halvparten var mer hjelpetrengende. En fin blanding hvor vi måtte balansere sammensetningen ganske nøye. Det var viktigst for de svakeste å ha noe å strekke seg etter. Hvis man fikk en overvekt av mer hjelpetrengende, kunne det resultere i at standarden for de best fungerende ble trukket nedover. En av de største ulempene var at reglementet var satt opp for de svakest fungerende, noe som også de best fungerende måtte følge. Dette førte til at disse ble hemmet i utviklingen. I en familie behandler man jo ikke 14-åringene på samme måte som piken på 3 år. Forandringen til mer individuell behandling ble foretatt på avdelingen mellom personalet uten først å la det gå gjennom administrasjonen. For som daværende bestyrer Atle Aas uttalte: “Paviljong 2 synes å ha funnet ut av at det på Trastad er lettere å få tilgivelse enn tillatelse.

På en slik stor avdeling ble det selvsagt et spesielt miljø, men forbausende lite konflikter. Vi hadde en personalstab på 12 personer. De best fungerende beboerne ble brukt som en slags miljøarbeidere. En situasjon hvor de faktisk utviklet seg ved å ta ansvar. Det hierarki som eksisterte i avdelingen ble praktisert på en lik måte at det var til nytte både for beboerne selv og for oss personale. De “store” var de svakestes beskyttere. Fikk vi inn noen som var blitt for vanskelig på en annen avdeling, fungerte det fint på paviljong 2. Ikke fordi vi som jobbet der var flinkere til å håndtere dem, men fordi de store guttene i klartekst ga beskjed om hvor deres plass var i systemet. Noe de ganske enkelt tok til etterretning.

Alle fødselsdager ble behørig feiret, og med så mange hadde man jo nesten en hver uke. Dagen ble som regel feiret like storslått hver gang med kaffe og bløtkake. Pompøse taler over en lav sko, samt kulturelle innslag. Vi hadde egne musikere som trakterte fløyel, gitar, trekkspill og munnspill. Avdelingen hadde eget mannskor med dirigent som hyllet jubelanten. Det var ikke alltid så lett når vi forsøkte å normalisere tilværelsen for beboerne. Et noe stivbeint system med noen rigide regler måtte overvinnes. Vi valgte derfor å overse hindrene og i stedet fokusere på mulighetene. Forbud som for eksempel å se på detektimen, samt felles leggetid for alle, valgte vi å overse. Da det ble kjent at avdelingen drev med “forskjellsbehandling”, ble jeg innkalt til “høring” på administrasjonen. Vi fikk imidlertid full aksept for vårt opplegg, og de som klaget oss inn fikk beskjed om at de kunne følge samme opplegg såfremt de ville. En annen gang gikk det ikke så greit. Vi ville normalisere arbeidsdagen for verkstedarbeiderne og foreslo at andakten ble lagt til kveldstid da de ikke møtte fram på arbeid før kl 10.00 etter å ha vært på andakt. Forslaget ble ikke møtt med noen særlig forståelse, og vi satt igjen med et inntrykk av at det nærmest ble sett på som et overgrep på kristendommen. Noe seinere gikk nå også det i orden, --og hvem teller vel de tapte slag. Ting tok tid da det er naturlig å være skeptisk til nye ting. Noen ganger fikk vi

¹⁸⁵ http://www.diakonistiftelsen.no/ArtikkelBilder/PDF/%7BFO-LG-WB%7DJubhefte_NND_50AR.pdf

gjennomslag for våre ideer, andre ganger ikke. Roma ble ikke bygget på en dag. I institusjonens første tid var det mange som ikke kunne skilte med så stor faglig bakgrunn, men som gjorde en fremragende faglig innsats i avdelingene. P. O Hansen er et godt eksempel på at fagligheta var nettopp der den skulle være. Ei lita historie fra paviljong 2 illustrerer hvor god ”sosialpedagog” vår danske venn P.O.Hansen var.

En av beboerne på avdelingen, vi kaller han ”Benny”, var helt desperat ved at han tok ting og ødela ting for andre beboere. Dette ønsket P.O Hansen å få en slutt på. Han visste at noe av det Benny var mest glad i i denne verden, var radioen. En dag tok han Benny på fersk gjerning i ferd med å ødelegge noe for en medbeboer. Resolutt gikk han inn på rommet til Benny, - med Benny i hælene. Tok radioen og kasten den ut av vinduet. Det var den radioen. Det ble slutt på problemet med å plage andre, men det ble noen lange dager å vente før Benny fikk en ny radio.

19

En vanlig dag på Trastad

Oversøster Ragna Davidsen var ansatt på Trastad Gård fra 1958 til 1975 da hun valgte å gå av med pensjon. ”Søster Ragna” var et begrep på Trastad. Hun hadde inngående kjennskap og kunnskap om alt som skjedde og over ansatte og beboere. Hennes varme og omsorg har både beboere og ansatte fått nytte godt av gjennom alle årene på Trastad Gård. Nedenforstående ble skrevet av Ragna Davidsen til institusjonens 10 års jubileum i 1964.

På Trastad har det i disse årene vokst fram en hel liten by. Vi som har vår gjerning her, vil så gjerne at Trastad skal være et godt hjem for alle disse små og store barn som er oss betrodd. Vårt ønske er å kunne gi hvert enkelt barn den pleie og det vern som kreves, og ellers gi dem opplæring i den grad som de er i stand til å ta imot. Mange av barna er med i forefallende arbeid rundt omkring på de forskjellige arbeidsplasser – på kjøkkenet, vaskeriet, gårdsbruket og i fjøset. Foruten dette har vi banehager, skole og arbeidsstue. Ellers er mange av barna beskjeftiget på avdelingene. Vi er glad for alle vi kan finne sysselsetting for.

Jeg har lyst til å fortelle litt fra en vanlig dag på Trastad. Dagen begynner kl 07.00. Dagvaktene kommer da på post og nattevaktene går av. Morgenstellet går med liv og lyst, og snart er alle vasket, kledd og benket rundt frokostbordet. Appetitten er upåklagelig, og alle reiser seg fra bordet – gode og mette. Men det er ikke tid å spille. De første må nå av gårde til skolen som begynner kl 8.30. Klokken 8.45 samles alle som kan til morgenandakten. Barn, tanter og onkler, ca. 100 i alt, finner veien til andaktsrommet hver morgen. Kjente, kjære sanger synges med liv og lyst. ”Alltid freidig når du går” og ”Milde Jesus du som sagde at til deg skal barnet gå”, og mange flere, er sanger som store og små kan synge uten sangbøker. De er glade i disse sangene. Alle hører godt etter når Guds ord leses, og de fleste følger med i ”Fadervår”. Når velsignelsen er lyst, går alle hver til sitt arbeid hver til sin arbeidsplass. Over alt er det travel virksomhet. På avdelingen hvor ikke barna er med i noe arbeid, er tanter og onkler travelt opptatt med å få kledd på dem yttertøy til formiddagsturen, eller til opphold i lekegården. Det er ofte et slit før man er kommet seg ut i det fri – men med godt humør og pågangsmot går det utrolig bra. Middagspausen er hyggelig, alle gleder seg over maten – mange lovord faller om hvor snill kjøkkensjefen og alle på kjøkkenet er, som lager så god mat til oss på Trastad.

Etter middagspausen er det full sysselsetting igjen, Arbeids glede og godt humør har de alle sammen. En titt innom skolestua og arbeidsstuene er alltid hyggelig. Barna stortrives der, og gleder seg over alt de får til. Ofte blir man full av undring over det vakre som skapes av keramikk, vevde ting, broderier, tegninger, peddikarbeider, hornarbeider, metallsløyd og så videre. Likeså undres man når man kommer inn i

skolestua. Barna følger ivrig med i undervisningen, og gleden er stor. Den travle arbeidsdagen på Trastad nærmer seg slutten. Klokkeren 17-18 begynner kveldsstellet, og på pleieavdelingene er alle i seng kl 19. På mange av de andre avdelingene er "barna" oppe til kl. 21. Disse har da som regel en kosestund om kvelden. De fleste store er veldig glad i en kopp kaffe, og det vanker ofte en ekstrabit til. Småbarna er trette til kvelds, og kryper til køys tidligere. Fred og ro senker seg litt etter litt over hele Trastad, alle sover i sine senger – trygt og godt, mens nattevakterne våker. Lørdag er som regel fridag for "barna". Da vandrer de gjerne lykkelige og glade bort til kiosken for å handle bort sine ukepenges. Kjekks, frukt og mye rart som finnes i en kiosk, kjøpes og puttes i lomma – det skal gjemmes til barnetimen og kosestunden hjemme. Lørdag eller søndag vises det ofte fi lm her. Søndag går svært mange til Gudstjenesten i kirken. Alle sitter stille og følger godt med.

Trastadbarna er glade og lykkelige barn, og hadde de kunnet, så ville de sikkert sendt dere alle en hjertelig takk for det gode hjemmet dere har bygget til dem. Bortsett fra epidemier som kommer hit som til andre steder, er barna friske. Helsesøster i bygda tar seg av tuberkulinundersøkelser og vaksinerer. Hjemmet har eget tannlegekontor, og barna får en del tannbehandling. Mye er kommet til Trastad i disse årene, men mye mangler vi selvfølgelig enda. Vårt håp og vår tro er imidlertid at alt det som vi enda mangler for å gjøre det godt for våre barn, det vil komme ettersom vi trenger det.

20

Apropos maten Jenny Teigen som var avdelingsleder på Trastad forteller følgende lille historie fra sin tid på institusjonen som viser at ikke alle var like begeistret for maten.

I perioden 1963-1967 var det havregrøt hver morgen til frokost. Det var også vanlig at bordverset skulle synges før man begynte å spise. Med den daglige grøten foran seg var det en jente som høyt og tydelig sang sin egen naturlige variant. "For helse, glede, daglig grøt, vi hakker deg o Gud".

Forkortelser

HVPU = Helsevern for psykisk utviklingshemmede.

ILSMH = Organisasjonen International League of Societies for Mentally Handicapped.

NFPU = Norsk forbund for psykisk utviklingshemmede.

NOS = Norsk salmebok

Litteraturliste

Arkiv og utrykte kilder

Offentlige arkiv: Statsarkivet Tromsø, Privat arkiv (PA) NR. 85, Trastad gård:

- Brev til dr, Brinchmann PA 85, Boks(B) 18, Legg (L)1

- Brev fra De Norske Diakoners Broderforbund. Ved diakon Rekkebo. PA 85, B 33, L10

- Brev fra Klæbu, PA 85, B 18, L 1

- Brev til overlege Rode Moen, Rønvik sinnssykehus 08.06. 1949 fra Odd With sekretær. PA 85, B 33, L 11

- Dokumenter med kommunikasjon mellom fru Wiig og ullvarefabrikkene, PA 85, B 33, L 11

- Dokumenter fra NRK om barnetimeboksalg. PA 85, B 21, L 1.

- Diverse takkebrev og informasjon om hva som er kommet inn av gaver. PA 85, B 21, L 2

- Maragarethe Wiig. PA 85, B 18, L 2

- Møtereferat fra bispedømmet den 30. mars 1949. PA 85, B 23

- Møtereferat fra rådslagningsmøte på bispedømmekontoret 28. mars 1949. PA 85, B 23

- Møtereferat fra bispedømmerådets forhandlingsprotokoll av 28. april 1949. PA 85, B 23

- Statuttene for Trastad gård, Nord-Norges Åndssvakehjem. PA 85, B 22, L1

- Stortingsmelding: Ot.PRP. nr. 57. 1949. Om lov om hjem som mottar åndssvake til pleie, vern og opplæring. PA. 85, B 33, L 11

- Stortingsmelding nr. 71. 1952 Om landsplan for åndssvakeomsorgen. PA 85, B 33, L 11
- Tale. PA 85, B 118, L 1

Muntlige kilder:

- Samtale med leder for Nord-Norsk Diakonistiftelse, Kjeld Ingebrigtsen, april 2009
- Samtale med sykepleier Ann Mari Rothli, jobbet på Trastad 1964-1967, mai 2009

Litteratur og trykte kilder:

- Befring, Edvard og Tangen, Reidun (red.): *Spesialpedagogikk. (4 utgave)*. Oslo: Cappelen/Damm AS 2008
- Bolling, Reidar: *Norges Prester og teologiske kandidater (6. utgave)*. Oslo: A.M. Hanches Forlag 1958
- Brekke, Gunnar og Thorsrud, Orvar, *Fra statlig armod til samfunnsansvar, samordningsrådet gjennom 50 år*. Søgne: Samordningsrådet 2001
- Dokka, Hans-Jørgen, *En skole gjennom 250 år, den norske allmueskole – folkeskole – grunnskole 1739- 1989*. Oslo: NKS-Forlaget, 1988
- Fjermeros, Halvor, *Åndssvak! Et bidrag til sentralinstitusjonens og åndssvakeomsorgens kulturhistorie*. Oslo: universitetsforlaget 2009
- Fjermeros, Halvor, *Om hundre år er allting glemt? Emma Hjorths Hjems Historie 1898-1998*. Oslo: Emma Hjorth museum 1998
- Hagemann, Gro, *Skolefolk, lærernes historie i Norge*. Oslo: Ad Notam Gyldendal 1992
- Hansen, Turid, "Sigvor Riskheim Strømnes, Hennes drøm og dåd." i *Årbok for Vågan* nr 12 1998, s 55-61

- *Hovedkomiteen for reisningen av Nord-Norges Åndssvakehjem 1949-1969.*
- Johansen Arne-Johan, *Nord-Norges Åndssvakehjem Trastad Gård, fra forarbeid og grunnleggelse til nedbygging og avvikling.* Harstad: Trastad samlinger 1996.
- *Nord-Norges Diakonistiftelse 50 år som bispedømmenes diakonale arbeidsredskap.* Red Kjeld Ingebrigtsen, Jostein Eldvik og Olav Vegge. Harstad 2004.

Norsk salmebok (3. opplag). Oslo: Verbum 1985

- Oftestad, Bernt T, Rasmussen, Tarald og Schumacher, Jan, *Norsk Kirkehistorie* (3. utgave). Oslo: Universitetsforlaget 2005.
- Rødahl, Gunnar, *Trastad Historien om Nord-Norges Åndssvakehjem.* Tromsø: A.S Peder Norbye 1972.
- Informasjonsbrosjyre om Trastad gård (to stykker, udatert).
- *Trastad gård 10 år 1954-1964, hovedkomiteen for reisning av Nord-Norges Åndssvakehjem.*

Digitale kilder

<http://www.arkivverket.no/webfelles/manedens/sept2008/hjartet.html> (05.06.09)

<http://www.caplex.no/Web/ArticleList.aspx?query=legd&x=24&y=11> (1.12.09)

http://www.diakonistiftelsen.no/ArtikkelBilder//PDF/%7BF0-LG-WB%7DJubhefte_NND_50AR.pdf (23.02.10)

http://www.diakonistiftelsen.no/ArtikkelBilder//PDF/%7BF0-LG-WB%7DJubhefte_NND_50AR.pdf (01.04.10)

<http://www.diakonforbundet.no/index.php/artikler/annet/1760-jubileum-for-prostidiakonen>
(15.02.10)

<http://www.diakonistiftelsen.no/Artikkel.aspx?pkArtikkel=100&Language=N&pkMenu=19&pksMenu=38&pkssMenu=> (31.03.10)

http://www.diakonistiftelsen.no/ArtikkelBilder//PDF/%7BFO-LG-WB%7DJubhefte_NND_50AR.pdf (07.04.10)

<http://home.online.no/~kjell-rl/montessori/innhold/pedagogikk.htm> (31.03.10)

<http://institusjon.histos.no/> (07.10.09)

<http://institusjon.histos.no/index.php?do=visPeriode&periode=3> (13.01.10)

http://www.snl.no/Ole_Petter_Lossius (13.01.10)

<http://www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representantfordeling/Representant/?perid=JOGL> (6.1.10)

http://no.wikipedia.org/wiki/Ole_Petter_Lossius#Lossius-utvalget (13.01.10)

<http://www.trooglys.no/trooglys.htm> (30.04.10)

http://no.wikipedia.org/wiki/Alex_Brinchmann (02.04.10)

http://no.wikipedia.org/wiki/Johan_St%C3%B8ren (05.04.10)

http://no.wikipedia.org/wiki/Alf_Wiig (06.04.10)

<http://no.wikipedia.org/wiki/Silhuett> (10.02.10)